

Die Covid-19-pandemie: 'n Geleentheid tot besinning oor die mens se plek in verhouding met die natuur?

The Covid-19 pandemic: An opportunity for reflection on the place of humanity in relation to nature?

BERT OLIVIER

Departement Filosofie
Universiteit van die Vrystaat
Suid-Afrika
E-pos: OlivierG1@ufs.ac.za

Bert Olivier

BERT OLIVIER is Buitengewone Professor in Filosofie aan die Universiteit van die Vrystaat, Suid-Afrika. Sy werk is interdisiplinêr en hy het artikels en boeke oor 'n breë verskeidenheid van dissiplines soos filosofie, letterkunde, psigoanalise, sosiale teorie, argitektuur, kommunikasiestudies en filmteorie gepubliseer. In 2004 is die Stalsprys vir Filosofie deur die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns aan Bert toegeken, terwyl die Nelson Mandela Metropolitaanse Universiteit in 2012 'n Uitsonderlike Professorskap aan hom toegeken het. Hy is 'n B-gegradeerde navorser van die NNS en skryf ook gereeld op die *Mail and Guardian Thought-leader* webwerf.

BERT OLIVIER's principal position is that of Extraordinary Professor of Philosophy at the University of the Free State, South Africa. He has published academic articles and books across a wide variety of disciplines, including philosophy, art theory, architecture, literature, psychoanalytic theory, cinema, communication studies and social theory. Bert received the South African Stals Prize for Philosophy in 2004, and a Distinguished Professorship from Nelson Mandela Metropolitan University in 2012. He is also an NRF B-rated researcher, and writes regularly on the *Mail and Guardian's* Thought leader-website.

Datums:

Ontvang: 2020-08-05

Goedgekeur: 2020-10-18

Gepubliseer: Desember 2020

ABSTRACT***The Covid-19 pandemic: An opportunity for reflection on the place of humanity in relation to nature?***

The present article poses the question, whether the novel coronavirus-pandemic is a blessing in disguise, in so far as it offers humanity the opportunity to reflect on its place in relation to nature, as well as on its future. This question is answered affirmatively, in light of scientific evidence that human economic practices are responsible for the emergence of the coronavirus. Specifically, the destruction of natural habitats by humans, who destroy rain forests to make way for soya and palm tree plantations, as well as for cattle farming, places tremendous stress on animals like bats, that tend to shed the viruses they carry when they get into contact with humans in spaces such as so-called “wet markets”. This constitutes what Jean Baudrillard calls “blowback”, that is, the manner in which nature exacts a kind of revenge for human technical interference in natural processes, and which one may anticipate in the wake of the medical-technological development of a vaccine against the virus, in so far as it is likely to generate the evolution of other, possibly more lethal viruses. An interpretive analysis of a science fiction film (The Day the Earth Stood Still; Derrickson 2008), demonstrates the effects of short-sighted human economic behaviour as far as species-extinction is concerned, which, in the film, is thematised fictionally as something that could adumbrate the extinction of humanity itself. It is argued that this film, which is a timely reminder of humans’ responsibility towards nature, can be related to the present pandemic as far as the destruction of natural habitats is concerned, which demonstrably leads to the shedding of viruses. The novel coronavirus is further placed in the context of what Castells calls the “network society”, by showing that, similar to computer viruses, its rapid spread has been facilitated by the global network character of contemporary society. Decisive in this regard has been the global web of air travel routes that spans the globe, along which the virus was transported from China to other countries in the world. The economic aspect of the pandemic is explored in relation to the social stratification of the network society according to Castells, who depicts the world’s elites as constructing their own exclusive spaces by means of various functions of networking. It appears that the pandemic has exacerbated the exclusionary drive, as well as the further self-enrichment on the part of the elites, and a parallel is drawn between this state of affairs and Michel Houellebecq’s novel, The Possibility of an Island, which traces the incremental exclusion of ordinary human beings from the exclusive spaces occupied by the wealthy. This leads to a discussion of Naomi Klein’s fears, that the current pandemic has given the world’s technocrats an ideal opportunity to inveigle public authorities into investing taxpayers’ funds in communications technology that would putatively safeguard people from infection by the coronavirus while, at the same time, allowing economic and educational activities (among others) to continue. She exposes the hidden truth, that this would be available to the rich, but at the cost of the safety of thousands of workers behind the scenes providing much of the safeguarding services to the wealthy, as well as the fact that technocrats like Eric Schmidt want these private projects to be funded by the public. Klein also points to alternative ways to adapt education safely without sacrificing the advantages of face-to-face teaching, even if she grants that communications technology has an important role to play. The philosophical implications of the pandemic are pursued along the lines of the question, whether the “network society”, which has undoubtedly facilitated its speedy unfolding, is really as new as it seems, leading to a discussion of both the affirmative and the negative answers to this question. While it is indeed new in terms of the actions (such as quasi-instantaneous global investments) made possible by communications technology based on the internet, there is a sense in which the

structure of the network society is as old as the proverbial hills. This is clarified with recourse to Gilles Deleuze and Félix Guattari's ontology of becoming, multiplicity, rhizomatic connections and assemblages, which contrasts with traditional thinking in terms of hierarchical, arboreal structures. In Deleuzo-Guattarian terms, it is pointed out, reality has always been one of interconnectedness-in-becoming, so that, startlingly, society has always been a "pandemic society" in a virtual sense, and as actualised from time to time. The argument further focuses on the potential for what Slavoj Žižek terms "barbarism with a human face", which is reminiscent of Achille Mbembe's "necropolitics" and "necropower" ("death power"), itself a response to Michel Foucault's notions of "biopolitical power" and "biopower". While the latter were employed by Foucault to characterise and analyse the modern state's mode of governance in so far as it exercised power in relation to the modalities pertaining to human bodies that are born, become economically active, get ill and die, Mbembe argues that this conceptualisation is no longer adequate in an age where the state (for example in contemporary Palestine) has, by and large, reduced bodies to the "living dead", and constructed "death worlds" where military technology is employed to control and, if necessary, terminate, human beings. Žižek highlights the ideological potential of the state's actions and expectations under pandemic conditions in so far as people are induced into so-called "personal responsibility", while the state's complicity with regard to the inception of the pandemic is occluded. As Žižek points out, nothing less than a fundamental change regarding society's mode of life is required, namely a replacement of the extractive, destructive economic system of neoliberal capitalism by an economic system that factors nature into the economic equation. In conclusion, this is developed further by foregrounding the irony of "socialism for the rich" in the context of the pandemic, which is compared, via David Harvey's work, with the massive transfer of wealth from public funds to the wealthy in the wake of the 2008 financial crisis. It is argued that, in light of the unavoidable destruction of nature by the current, hegemonic economic system, which is bound to give rise to further health hazards in the shape of viruses passed from stressed animals to humans, nothing less than a rejection of capitalism is needed, in the place of which a system has to be adopted which considers human beings to be part of an encompassing nature. In this regard reference is made to the work of critical economist, Charles Eisenstein.

KEYWORDS: capitalism, coronavirus, nature, network society, pandemic, necropolitics

TREFWOORDE: kapitalisme, koronavirus, natuur, netwerksamelewing, pandemie, nekropolitiek

OPSOMMING

Die huidige artikel het betrekking op die koronavirus-pandemie wat tans (Augustus 2020) onverseurd dwarsoor die wêreld woed. Die vraag word gestel of die pandemie nie moontlik aan die mensdom 'n gulde geleentheid bied om te (her-)besin oor sy plek in die natuur nie, en terselfdertyd oor wat die pandemie ten opsigte van mense se toekoms op aarde impliseer – waar eersgenoemde vraag bevestigend beantwoord word en daar uitgebrei word op die implikasies van die tweede. Daar word aandag gegee aan wetenskaplike getuienis dat die mens self verantwoordelik is vir die verskyning van die nuwe koronavirus, en dat dit kousaal verbind is aan die toenemende druk wat mense op natuurlike habitats plaas deur hul steeds binne-dringende, natuurvernietigende ekonomiese praktyke. Laasgenoemde gee aanleiding tot wat Jean Baudrillard die "weerwraak" ("blowback") van die natuur noem. 'n Uiteraard relevante

rolprent (*The Day the Earth Stood Still*; Derrickson 2008) word onder die loep geneem om die ekologiese dilemma waarin die mensdom sigself tans bevind in die brandpunt te plaas, voordat die moontlikheid van 'n pandemie met die netwerkstruktuur van die globale samelewing verbind word. Ander sake wat aandag kry, is die implikasies van die pandemie vir sosiale stratifikasie in die netwerksamelewing, asook vir die moontlikheid van 'n tegnologiese distopie, wat deur Naomi Klein uitgesonder word met verwysing na die opportunistiese wyse waarop tegnokrate die pandemie probeer gebruik om met openbare fondse vir hul private projek te betaal, om kwansuis deur middel van kommunikasietegnologie menselewens te beskerm. Žižek se waarskuwing oor “barbarisme met 'n menslike gesig” word bespreek en met Foucault se begrip van “bio-politiese mag” asook met dié van “nekropolitiek” by Mbembe verbind. Die filosofiese implikasies van die Covid-19-pandemie word ook aan die hand van Deleuze en Guattari se begrippe van risoom en wording geartikuleer voordat geпоog word om die vraag, wat 'n mens onder die huidige omstandighede te doen staan, te beantwoord, wat aan die hand van Žižek en Harvey se gedagtes oor 'n alternatief vir neoliberale kapitalisme geformuleer word.

INLEIDING: 'N GELEENTHEID TOT BESINNING

Indien daar ooit 'n geleentheid was om ernstig te besin oor die plek wat die menslike spesie in verhouding tot die res van die natuur bekleed, dan is dit sekerlik nou (Augustus 2020) – te midde van die nuwe koronavirus-pandemie wat binne 'n kwessie van maande die aardbol omsirkel het en die samelewing in feitlik elke land op aarde ontwig en tot ekonomiese verlamming gereduseer het. Gelyklopend hiermee het die andersins besoedelde lugruim, selfs bo groot, industriële stede, binne weke skoon en helder vertoon, en was Venesië se kanale tot die verrukking van die stad se inwoners vir die eerste keer in jare skoon en deursigtig – hiervan het die vele foto's en video's wat oral gesirkuleer het, ondubbelsinnig getuig. Somtyds het dit gepaardgegaan met galgehumor, soos byvoorbeeld die “foto” van 'n groep katte waarvan een op sy agterpote staan, met die byskrif: “They were called ‘people’ and they walked like this!” Met ander woorde, die mensdom het teen wil en dank 'n onteenseglike aanduiding gekry van hoe die planeet sonder menslike ingryping sou (kon) voortbestaan.

Slegs uiters bevooroordeelde mense sou ontken dat die kontras tussen 'n ooglopend besoedelde omgewing en een waar water en lug opvallend skoner is, teen die agtergrond van dekades – indien nie eeue nie – se hoofsaaklik kapitalisties gedrewe industriële aktiwiteit gesien moet word (Foster *et al.* 2010; Kovel 2007; Klein 2007, 2014; Olivier 2018). Anders gestel: die mensdom se kortsigtigheid, gierigheid en relatief onverskillige houding teenoor die natuur het die punt bereik waar die uitwerking daarvan op ons natuurlike omgewing vir almal sigbaar is; indien nie vóór die koms van die nuwe koronavirus nie, dan beslis ná die uitbreek van die pandemie. En dit is nie toevallig nie: met die toenemende uitwerking wat menslike nedersettings en landbouaktiwiteite op natuurlike omgewings soos woude gehad het en nog steeds het (Nuki 2020), is meer en meer van die natuurlike habitat van diere vir ekonomiese doeleindes vernietig – byvoorbeeld in Brasilië, waar reënwoude steeds moet plek maak vir sojalanderye en weivelde vir beeste (Brasilië is die grootste internasionale uitvoerder van beesvleis).

Wetenskaplikes meen dat dit juis menslike binnedringing van voorheen ongerepte natuurlike areas is wat kousaal daartoe aanleiding gegee het dat die nuwe koronavirus (Sars-CoV-2) – wat die siekte bekend as Covid-19 veroorsaak – van 'n dier, waarskynlik 'n vlermuis, via 'n tussenganger (soos 'n ieternago) na mense oorgedra is. In ooreenstemming hiermee rapporteer Phoebe Weston (2020; sien ook Nuki 2020 en Žižek 2020) as volg:

The vast illegal wildlife trade and humanity's excessive intrusion into nature is to blame for the coronavirus pandemic, according to a leading US scientist who says "this is not nature's revenge, we did it to ourselves".

Scientists are discovering two to four new viruses are created every year as a result of human infringement on the natural world, and any one of those could turn into a pandemic, according to Thomas Lovejoy, who coined the term "biological diversity" in 1980 and is often referred to as the godfather of biodiversity.

"This pandemic is the consequence of our persistent and excessive intrusion in nature and the vast illegal wildlife trade, and in particular, the wildlife markets, the wet markets, of south Asia and bush meat markets of Africa... It's pretty obvious, it was just a matter of time before something like this was going to happen," said Lovejoy, a senior fellow at the United Nations Foundation and professor of environment science at George Mason University.

Ter bevestiging van Lovejoy se verwagting, dat 'n sodanige pandemie die een of ander tyd op grond van menslike inmenging met die natuur sou gebeur, het die bekende gesaghebbende op die gebied van Marx-navorsing, David Harvey, reeds tien jaar gelede op die beperkinge gewys wat die natuur op kapitalistiese uitbreiding afdwing. By nabetraging van die finansiële krisis van 2008 merk hy op (2010:77):

...there is a wide-ranging field of concern, of political anxiety and endeavour, that focuses on the idea of a crisis in the relation to nature, as a sustainable source of raw materials, as mere land for further capitalist (urban and agricultural) development, as well as a sink for an increasing stream of toxic waste.

Op skerpsinnige wyse brei Harvey (2010:75-76) uit op die waarskynlikheid dat die natuur die een of ander tyd weer met iets nuuts vorendag sal kom. Die natuur is immers nie 'n passiewe entiteit nie, en hy haal die prosesfilosoof, Alfred North Whitehead, aan waar laasgenoemde die natuur beskryf as "a system in perpetual search of novelty". Presies hoe omvangryk hierdie verskynsel in die natuur is, blyk duidelik waar Harvey 'n mens herinner aan die tektoniese bewegings onder die aarde se oppervlak, wat onstabiele toestande genereer wat onder andere tot aardbewings, vulkaniese uitbarstings en tsunami's aanleiding gee. Andersyds toon hy aan dat onstabiele in atmosferiese en oseaansirkulasies tot orkane, tornado's, sneeustorms, droogtes en hittegolwe lei, wat almal uiteenlopende gevolge vir mense het, ofskoon hierdie konsekwensies geografies en sosiaal oneweredig versprei is. Harvey herinner 'n mens ook daaraan dat die kapitalistiese gebruik om gereeld opportunistiese winsvoordeel te trek uit menslik-sosiale rampe wat verband hou met sodanige natuurverskynsels, nie ligtelik opgevat behoort te word nie – 'n verskynsel wat uitvoerig deur Naomi Klein (2007) onder die loep geplaas is, en wat sy "disaster capitalism" noem. Hy vestig ook die aandag op menslike kundigheid en vernuf wat natuurlike bedreiging vir menslike welvaart suksesvol die hoof gebied het (Harvey 2010:75): "While human action has successfully eliminated the bubonic plague and smallpox, it now has to confront entirely new pathogens and diseases such as HIV /AIDS, SARS, the West Nile virus, Ebola and avian flu, to say nothing of the potential for a new mutated influenza pandemic of the sort that killed millions back in 1918." Dit is merkwaardig dat Harvey inderdaad in bostaande aanhaling 'n nuwe pandemie antisipeer – tien jaar voor die nuwe koronavirus-pandemie. Geen wonder dat hy dus vooruitwys na wat hy toe reeds as 'n moontlike krisis in die mensdom se verhouding met die natuur tipeer nie:

There may be an imminent crisis in our relation to nature that will require widespread adaptations (cultural and social as well as technical) if this barrier is to be successfully circumvented, at least for a time, within the framework of endless capital accumulation. The fact that capitalism has, in the past, successfully navigated around natural barriers, and that it has often done so profitably since environmental technologies have long been big business and can certainly become much bigger... does not mean that the nature question can never constitute some ultimate limit. (Harvey 2010:78)

In die lig hiervan kan 'n mens tereg vra of die huidige pandemie nie moontlik 'n onteenseglike teken daarvan is dat die mensdom sigself tans voor 'n sodanige limiet of beperking bevind nie. Immers: ofskoon farmaseutiese maatskappye of universiteite se virologiese en epidemiologiese navorsingspanne waarskynlik met 'n entstof teen die nuwe koronavirus vorendag sal kom, behoort dit teen hierdie tyd glashelder te wees dat nuwe virusse periodiek hul verskyning maak namate die mensdom dieper in die natuur binnedring. Bowendien is dit betekenisvol dat die nuwe koronavirus, in weerwil van die ooreenkomste wat dit met vorige koronavirusse vertoon (soos die SARS- en die MERS-virusse, onderskeidelik, van vroeër in die 21ste eeu), dermate struktureel en patogeenies van hulle verskil dat dit die poging om 'n entstof te ontwikkel aansienlik bemoeilik. Die implikasie hiervan is voor die hand liggend: net soos ander lewende entiteite, evolueer virusse voortdurend – in onlangse studies (Child 2020; Hayes 2020) is bevind dat Sars-CoV-2 waarskynlik die resultaat is van die evolusionêre samesmelting van verskeie koronavirusse (en nie via genetiese manipulasie in 'n laboratorium geskep kon word nie). Dus sou dit tevergeefs wees om te glo dat 'n middel geformuleer sou kon word wat virusse (of insgelyks bakterieë) eens en vir altyd kan hokslaan: sodra die een suksesvol met 'n entstof onder beheer gebring word, verskyn 'n ander een, wat bes moontlik meer halsstarrig as die vorige een pogings om 'n effektiewe entstof te ontwikkel weerstaan. Die rede hiervoor het te make met wat Jean Baudrillard en Gil Germain as “blowback” bestempel (wat moontlik as “terugkap” of “weerwraak” vertaal kan word), met ander woorde die onbedoelde negatiewe gevolge van sekere (medies-)tegnologiese handeling.

Ten einde te begryp wat hier op die spel is, kan na die onverwagte “probleme” verwys word wat met die implementering van mediese tegnologie opduik, soos onder andere die paradoks van oor-doeltreffende medikasie, waar oënskynlike mediese sukses soms tot komplikasies soos immunitettekort lei (Baudrillard 1993:62). Volgens Germain (2017:72) verteenwoordig dit 'n geval van “weerwraak” deur die natuur (“blowback”), met ander woorde onverwagte, onthutsende reaksies op die implementering van medies-tegnologiese “oplossings” vir gesondheidsprobleme. Dit behels enersyds 'n eienaardige ongerymdheid tussen die ontologie onderliggend aan tegnologie (die opvatting dat die werklikheid volkome tegnies manipuleerbaar is), en wat Baudrillard (2005:186) andersyds as die “reëls van die spel” (of die reële) bestempel. In die lig van die voorafgaande bevindings (Child 2020; Hayes 2020), naamlik dat die nuwe koronavirus die gevolg is van 'n evolusionêre virusontwikkeling, kan 'n mens met reg beweer dat verdere “weerwraak” deur die natuur, in die vorm van ander “nuwe” virusse, geantisipeer kan word indien 'n medies-tegnologiese teenmiddel vir Covid-19 in die vorm van 'n doeltreffende entstof geformuleer kan word. In plaas van 'n sodanige ad hoc medies-tegniese probleemoplossing, wat maar slegs een in 'n reeks sou wees, sou dit oneindig beter wees vir die menseras, sowel as vir die res van die natuur, indien hierdie “geleentheid” wat die koronavirus verteenwoordig, aangegryp kon word om 'n fundamentele heroriëntasie in ons lewenswyse aan te bring – 'n heroriëntasie wat die mensdom se onafskikbaarheid van die res van die natuur ernstig opneem. Indien dit nie gebeur nie – en ek moet erken dat ek nie optimisties is oor die vooruitsigte hiervan nie – stuur die mensdom kollektief

op ’n situasie af wat in fiksionele terme voorgestel kan word soos in die rolprent wat vervolgens bespreek word.

’N FIKTIEWE TEMATISERING VAN DIE GEVOLGE VAN MENSLIKE KORT-SIGTIGHEID

Soos enige liefhebber van wetenskapsfiksie weet, is dit ’n genre waarin daar dikwels ernstig, ofskoon in fiktiewe terme, omgegaan word met toestande in die hede wat moontlik die grondslag kan uitmaak vir toekomstige probleme, indien nie katastrofes nie. *The Day the Earth Stood Still* (Derrickson 2008) is ’n rolprent wat geen uitsondering op hierdie reël is nie. Dit is losweg op EH North (1951) se film met die gelyknamige titel gebaseer, waarin die bedreiging van ’n atoomoorlog uitgebeeld word; dit is op sy beurt ’n verdere verwerking van die wetenskapsfiksiekortverhaal, “Farewell to the master” (1940) deur Harry Bates. Teen die agtergrond van die betoog in die voorafgaande afdeling van hierdie artikel kan dus beweer word dat die rolprent *The Day the Earth Stood Still* (2008) eksemplaries is van wetenskapsfiksie wat die probleme van die tyd – in hierdie geval die klimaatkrisis en die moontlikheid van menslike uitsterwing – tematiseer, en dat dit maklik met die huidige, verwante koronavirus-krisis verbind kan word via die tema van die moontlike uitsterwing van (ander) spesies as gevolg van menslike aktiwiteite. Om hierdie rede het die koronavirus-pandemie die tydigheid van hierdie rolprent opnuut na vore gebring; trouens, dit is stellig tans tydiger as ooit.

Terwyl die verhaal van die oorspronklike rolprent met dié titel in die konteks van ’n dreigende atoomoorlog geplaas is, speel die narratief van die 2008-weergawe in die grootste noodsituasie wat die mensdom nog ooit gekonfronteer het af – die globale ekologiese krisis. Dit word vererger deur die feit dat, as morele wesens, mense ook vir ander wesens op die planeet verantwoordelik is. Daarom is dit ironies dat – soos ook in die konteks van die koronavirus-pandemie beweer kan word – ander lewende wesens op aarde (flora sowel as fauna), sonder mense goed oor die weg sou kom, ofskoon die omgekeerde nie die geval is nie. Hierdie insig maak die agtergrond uit van die handeling in *The Day the Earth Stood Still* (Derrickson 2008), wat dus op die veronderstelling berus dat een spesie op aarde, naamlik Gyna en Homo sapiens, in tegniese-rasionele (en uiteindelik morele) terme oor die lot van ander wesens beskik, en dat hierdie sogenaamd “denkende wesens” hul plig teenoor hul dierlike en plantaardige “broers en susters” (soos die Heilige Franciskus hulle genoem het) gruwelik verwaarloos het. Want dit is niks minder nie as wat ander lewende wesens is: ons “bloedverwante”, wat in die loop van biljoene jare se natuurlike ewolusie tot hul huidige vorm uit dieselfde oorspronklike genetiese materiaal ontwikkel het as wat ook die oerbron van die menslike spesie uitmaak. Hierdie waarheid omtrent die ineengestremeldheid van alle lewensvorme word onverbetelbaar deur Joel Kovel geformuleer (2007:97-98):

Nature as such vastly exceeds the phenomena of life; yet life may be justly regarded as being at the same time both a special case of nature, and, in a way we only dimly surmise, as a potential of nature – something that nature generates under specific circumstances. Life is unitary, in the sense that the basic molecular architectures of humans, redwoods and slime molds all indicate a common ancestor. Yet life is also inconceivably – to our dim awareness – multiform, in a profusion that has arisen over 3.5 billion years through ceaseless interactions between living creatures, and with their non-living surroundings. It follows that all ecosystems that contain living beings also relate to the rest of nature, whether this be other creatures, the immediate surroundings of the earth’s macrophysical environment, i.e. the “environment,” or the molecular, atomic, or subatomic realms, or

the extension of nature into the cosmos. A slender, filamentous connection throughout the great reaches of nature, to be sure, and scarcely likely to ever be fully comprehended by our science, but existent so long as we take the relatedness of elements within nature with full seriousness. From this standpoint we think of nature as the integral of all ecosystems, extending in every direction and beyond the limits of the planet. Talking of integrals means talking in terms of organisms, and of Wholes – in other words, the systematic introduction of an ecological vision commits us to positing reality as an interconnected web whose numberless nodes are integrated into holistic beings of ever- unfolding wonder – or would be so, until capital got hold of them.

Kovel se laaste kwalifiserende opmerking oor “kapitaal” sluit aan by wat vroeër beweer is in verband met die vernietiging van wilde diere se natuurlike habitat – dit is onder druk van onder andere die kapitalistiese behoefte aan ruimtelike uitbreiding vir die produksie van sojabone, palmolie en beesvleis dat reënwoorde, en daarmee saam die onmisbare habitat van velerlei spesies, vernietig word (wat boonop globale verwarming vererger vanweë die vermindering van suurstofproduserende bome).

Hierdie verwerking van die vervlegtheid van lewensvorme, en by implikasie die konsekwensies van kapitalistiese inmenging by, en verbreking van sodanige verstrengdheid, is van onmiddellike belang vir die rolprent onder bespreking. Die verloop van gebeure soos voorgestel in die filmweergawe stel dit onomwonde dat die menslike strewe na beheersing en oorheersing van die natuur en die samelewing – waarvan die nuutste digitale tegnologie die mees onlangse beliggaming is (Olivier 2020) – grootliks hiervoor verantwoordelik is. Die filmnarratief gaan kortliks oor die versoek van ’n Amerikaanse regeringsagentskap dat ’n astrobioloog, Dr Helen Benson (Jennifer Connelly), dringend na New York moet reis om die Amerikaanse regering saam met ’n groep ander uitgelese wetenskaplikes te adviseer oor ’n ongekende verskynsel wat die aarde bedreig. Die trajek van ’n ongeïdentifiseerde voorwerp, wat teen die asemnemenende snelheid van 30 000 kilometer per sekonde beweeg, dui daarop dat dit binnekort die aarde sal tref, met noodlottige gevolge vir alle lewensvorme op die planeet. Onverwags verminder die voorwerp (’n reusagtige, glansende sfeer) snelheid en land in New York se Central Park, waar die groep wetenskaplikes dit saam met swaar gewapende polisie en militêre personeel omring.

’n Antropomorfe figuur in ’n bio-tegnologies ontwerpde ruimtepak, gevolg deur wat soos ’n kolossale robot voorkom, verskyn uit die sfeervormige ruimtetuig. Soos verwag kan word, handel een van die soldate volgens die alte menslike beginsel van “onbekend, onbeminde”, en wond die mensvormige figuur (wat volgens vroeëre tonele uit die DNA van ’n bergklimmer ontwikkel is, nadat dit in 1928 deur buite-aardse wesens van hom geneem is) met sy geweer. Die buite-aardse wese, genaamd Klaatu (Keanu Reeves), ontvang mediese behandeling en daar word gepoog om die sogenaamde “waarheid” uit hom te dwing, dat hy die voorhoede sou wees van ’n dreigende buite-aardse inval. Terselfdertyd word sy versoek geïgnoreer, om dringend – in sy hoedanigheid as verteenwoordiger van ’n konstellasie van galaktiese samelewings – die leiers van alle aardse nasies toe te spreek. Met Helen se hulp ontsnap hy en op sy versoek neem sy (saam met haar jong stiefseun, Jacob), hom per motor na verskeie plekke, waar hy by die eerste plek waar hulle aandoen ’n ander buite-aardse wese met die voorkoms van ’n bejaarde Oosterse man, Mnr Wu, ontmoet. Laasgenoemde, wat reeds vir sewentig jaar tussen mense woon, bevestig die inligting waaroor Klaatu beskik, dat die mensdom vernietigend optree wat die aarde betref, en bowendien onwillig is om hul lewenswyse te verander – desondanks het hy geleer om lief te wees vir mense. Vervolgens neem Helen vir Klaatu na ’n

beboste gebied waar sy nog 'n sfeer, kleiner as die ruimtetuig waaruit Klaatu gekom het, uit 'n rivier sien oprys terwyl diere, voëls en insekte daarheen stroom.

Dit blyk dat soortgelyke kleiner sfere hul verskyning dwsoor die aarde maak om – volgens wat Helen en Jacob kan aflei – as kleiner weergawes van 'n “ark” te funksioneer deur verteenwoordigers van alle oorblywende spesies op aarde na die groot “ark” in Central Park te vervoer. Klaatu het klaarblyklik sy vroeëre opmerking, dat hy daar was om “die aarde te red” letterlik bedoel: hy is nie daar om die menseras te red nie, maar wel alle ander spesies wat nog nie onder menslike planeetheerskappy uitgesterf het nie, en waarskynlik sou uitsterf indien hulle op 'n planeet waar die natuur verwoes is agtergelaat word. Wanneer hierdie besef tot Helen deurdring, pleit sy by Klaatu om die mensdom nog 'n kans te gun, en neem hom na 'n fisikus wat die Nobel-prys gewen het in 'n poging om hom van plan te laat verander. In die loop van 'n intensiewe gesprek met Professor Barnhardt (John Cleese) oor fisika, waartydens hy ook na Bach se Goldberg-variasies luister, kom Klaatu tot die besef dat daar ook 'n ander, meer empatiese kant, is aan die menslike natuur.

Intussen het die militêre owerhede die groot robot (“Gort”) na die ondergrondse fasiliteit by Mount Weather geneem om dit met behulp van gesofistikeerde boorapparaat “oop te maak” – 'n prosedure waartydens dit duisende self-vermenigvuldigende “nanobots” met die voorkoms van metaalagtige insekte vrylaat. Hierdie swerm alles-verorberende mikromasjiene verteer die fasiliteit saam met almal daarin, voordat dit van daar af soos 'n orkaan oor die landskap versprei en alles mensliks wat voorkom, vernietig. Vanwaar hulle onder 'n voetbrug in Central Park die aankomende wolk van uitwissing aanskou, smee Helen Klaatu om sy besluit dat die menseras, insluitende alle tekens van menslike kultuur, uitgewis moet word, te heroorweeg. Sommige van die “nanobots” het reeds Jacob se liggaam binnegedring, dog Klaatu – wat intussen toegegee het dat mense ook oor goeie eienskappe beskik – verwyder hulle asof met 'n magneet, voordat hy na die reusagtige sfeer loop en dit binnegaan terwyl die “bots” sy liggaam verorber. Saam met Jacob kyk Helen toe wanneer die ruimte-sfeer soos 'n verblindende ligbal opstyg en verdwyn – Klaatu, as afgevaardigde van 'n planetêre federasie van samelewings, is klaarblyklik deur Helen en Prof. Barnhardt, asook Jacob (wie se aanvanklik vyandige houding teenoor Klaatu mettertyd versag het) oortuig dat die mensdom die potensiaal het om af te sien van hul lewenswyse om die natuur te verwoes. Terselfdertyd sien 'n mens hoe die moordswerm “nanobots” ontbind.

Hierdie rolprent het in 2008 verskyn, toe getuienis van globale verwarming en ander maniere om die natuur te verwoes reeds welbekend was (Foster *et al.* 2010; Kovel 2007; Olivier 2018). Vanuit die huidige perspektief, 12 jaar later, kan 'n mens ten opsigte van die rolprentverhaal tereg vra: was Klaatu reg dat die mensdom 'n tweede kans verdien het, met die veronderstelling dat mense hul natuurvernietigende lewenswyse grondig kan verander? *The Day the Earth Stood Still* mag “slegs” 'n fiktiewe film wees, maar dit rig 'n lewe-of-dood-appèl tot die mens (soos die huidige groei van die filosofiese genre bekend as “uitsterwingsliteratuur” simptome aandui; sien Colebrook 2014). Een aanduiding dat die menslike spesie waarskynlik nie nog 'n kans verdien om te bewys dat hulle hul “wil-tot-mag” – 'n belangrike Nietzscheaanse begrip (Nietzsche 1968; Olivier 2019) – te bowe gekom het nie, is geleë in die kritiese reaksie op die film tydens die verskyning daarvan in 2008 (sien byvoorbeeld Ebert 2008). Kritiek op *The Day the Earth Stood Still* het hoofsaaklik gekonsentreer op die “storielyn”, wat as “onsamehangend” afgemaak is, en vergelykenderwys ook op die bewering dat dit 'n swak verwerking sou wees van die oorspronklike rolprent. Geeneen van die resensies daarvan wat ek geraadpleeg het, het hoegenaamd die belangrikheid van die tydige ekologies-kritiese implikasies daarvan uitgesonder nie. Keanu Reeves, wat die rol van Klaatu in die rolprent

vertolk, kan gekomplimenteer word, omdat hy die tydgenootlike ekologiese relevansie van die narratiewe hersiening daarvan ingesien het – iets wat hom na bewering oortuig het om die rol te aanvaar.

Wat sou die mensdom moes doen om die reg op oorlewing volgens die kosmiese perspektief van hierdie belangrike rolprent te verdien? Ek het vroeër na Nietzsche (1968) se “wil-tot-mag” verwys, wat hy as fundamenteel vir alle bestaansvorme beskou het. Wat hierdie begrip behels, is dat elke bestaande wese, hoe gering ook al, sowel as alle ontwikkelings op elke onderskeibare vlak in die kosmos, ’n uitdrukking van die rustelose “wil-tot-mag” is vir sover dit steeds daarna streef om ’n vroeëre stadium van ontwikkeling onderweg na ’n hoër bestaanswyse te oorkom. Nodeloos om te beklemtoon, is die wil-tot-mag versoenbaar met Darwin se ewolusieteorie, waarvolgens elke individu van elke spesie die biologiese opgawe het om in verhouding met die natuurlike of sosiale omgewing waarin dit bestaan, te oorleef – met ander woorde, om die “wil-tot-mag” daarvan te bevestig. Dit is egter maklik om uit die oog te verloor dat ’n mens Nietzsche se meesterwerk – *Thus Spake Zarathustra* (Nietzsche 2013; Olivier 2007) – in etiese terme as die bevordering van die leerstelling kan lees dat die grootste mag paradoksaal daarin bestaan om self die wil-tot-mag te oorkom. Nietzsche artikuleer hierdie insig as die oorwinning van die “gees van wraak”, dit wil sê van die neiging om die verganklikheid van tyd (of die dood) te bemeester (’n neiging wat duidelik in kontemporêre bio-tegnologie na vore kom). Anders gestel: met hierdie insig maan Nietzsche die mensdom tot nederigheid – iets wat vir die tegnies-georiënteerde mens van vandag feitlik betekenisloos is (Germain 2017). In hierdie verband is dit myns insiens geen toeval dat Derrickson mense in *The Day the Earth Stood Still* as oormatig aggressief voorstel nie – aggressiwiteit is hul normale reaksie op enigiets vreemds. Vandaar dat daar op die buite-aardse wese geskiet word wanneer hy verskyn, en dat die reusagtige sfeer (die ruimtetuig) met vegvliegtuie aangeval word. Dit verduidelik ook Jacob se aanvanklike mening dat hy en Helen Klaatu moet beveg, asook die verskuilde Amerikaanse president se verwerping van sy buitelandse minister (’n vrou) se raad, om met die buite-aardse wesens te onderhandel en in die plek daarvan ’n militêre aanval op die ruimtetuig gelas.

Kortweg: mense is wesens wat “van nature” op konfrontasie ingestel is, wat dikwels daartoe aanleiding gee dat hulle vyandig optree teenoor iets wat hulle as “anders” of “vreemd” ervaar, en dit selfs vernietig, in plaas daarvan om die moontlikheid van vreedsame naasbestaan te ondersoek. Hierdie houding het sigself ook reeds ten opsigte van die nuwe koronavirus geopenbaar: te oordeel aan video’s en boodskappe wat via die internet in omloop is, word dit gewoonlik as ’n vyand van die mensdom beskou, en moet dit dus uitgewis, of minstens aan die hand van ’n entstof geneutraliseer word. In teenstelling met hierdie meerderheidshouding is daar egter ook ’n minderheidsgroep wat mens daaraan herinner dat die koronavirus eweseer deel van die natuur uitmaak as die mensdom self. In stede daarvan om dit te demoniseer, moet ’n mens hiervolgens dus kennis neem van wat die pandemie aan die lig gebring het, naamlik dat mense op die mees onverantwoordelike en onvergeeflike wyse die natuurlike habitat van diere, voëls en visse uitgewis of onleefbaar besoedel het. Daar is trouens aanduidings dat die koronavirus as barometer funksioneer om die akute toksisiteit van die besoedelde omgewing in sekere hoogs geïndustrialiseerde areas na vore te bring (Bush 2020; Olivier 2020a). Met ander woorde, mense het nog nie naasteby tot die besef gekom dat die grootste mag daarin geleë is om hul eie wil-tot-mag te bowe te kom nie; intendeel, alles dui daarop dat hul (tegnologiese) magstrewes steeds vererger (Baudrillard 1993, 2005; Germain 2017). Indien hulle nie vinnig die waarheid hiervan insien nie, sal hulle nie buite-aardse wesens nodig hê om hul voortbestaan as ’n spesie te bedreig nie. Hulle is volkome daartoe in staat om hulself, asook vele ander spesies in die proses, te vernietig. Dit het onder andere met die strukturele netwerkaar van die huidige globale samelewing te make.

DIE KORONAVIRUS EN DIE “RUIMTE VAN VLOEI”

Manuel Castells se bekende tipering van die huidige samelewing as die “netwerksamelewing” in sy boek, *The Rise of the Network Society* (2010), gaan gepaard met ’n karakterisering van die dominante modus van ruimte as “die ruimte van vloei”, waarvan die internet ’n voorbeeld is, aangesien dit die basis uitmaak van prosesse wat “vloei”. Hieronder tel nasionale en internasionale geldelike transaksies (waar geldverskuiwings of -beleggings feitlik oombliklik uitgevoer kan word met toestelle wat jou toegang tot die internet verleen), nasionale en internasionale lugverkeer, e-pos, asook WhatsApp-kommunikasie, sowel as sosiale netwerke soos Facebook en Twitter. Die snelle verspreiding van die koronavirus rondom die aardbol na haas alle nasies verteenwoordig ’n verdere “vloei” in globale netwerkruimtes – veral lugroetes, wat die verspreiding daarvan merkbaar verhaas het – en vertoon as sodanig ’n familie-ooreenkoms met sy digitale teenhanger(s) vir sover dit eweneens iets kan “besmet”. Waar ’n rekenaarvirus eger die sagteware programme op ’n mens se rekenaar noodlottig op digitale vlak kan affekteer, besit die koronavirus vergelykbare vernietigende potensiaal vir sover dit (hoofsaaklik) die respiratoriese sisteem van mense betref. Slavoj Žižek (2020a) skryf in hierdie verband:

...at the level of virtual reality and internet, we should remind ourselves that, in the last decades, the terms “virus” and “viral” were mostly used to designate digital viruses which were infecting our web-space and of which we were not aware, at least not until their destructive power (say, of destroying our data or our hard-drive) was unleashed. What we see now is a massive return to the original literal meaning of the term: viral infections work hand-in-hand in both dimensions, real and virtual.

Vergelyk byvoorbeeld die rekenaarvirus wat ongeveer 20 jaar gelede via die internet versprei het en miljarde dollars se skade veroorsaak het, te wete die “Love-letter-for-you”-virus (Griffiths 2020), met die nuwe koronavirus, en die ooreenkoms tussen die twee, in weerwil van hul fundamentele ontologiese verskil, is treffend. Eersgenoemde is ’n digitale program en as sodanig ’n integrale (weliswaar ongewenste) deel van die huidige “aanlyn samelewing”, terwyl laasgenoemde tot ’n klas van sub-mikroskopiese entiteite behoort waarvan die genetiese substansie RNA (ribonukleïse suur) is (sien RNA-virus), en langs die weg van internasionale vervoernetwerke dwarsdeur die globale samelewing versprei het. Bowendien kan digitale virusse wat aanlyn sirkuleer as “boodskappers” beskou word wat op slinkse wyse dodelike boodskappe onder die dekmantel van inligting na hul teikens (byvoorbeeld bankrekenings of private rekenaarargiewe) oordra, en speel die virale, sub-mikroskopiese genetiese fragmente eweneens die rol van boodskappers wat instruksies vir die beheer van proteïene-sintese bevat en sodoende die normale funksionering van menslike gasheerliggame potensieel noodlottig ondermyn. SARS-CoV-2 behoort tot laasgenoemde klas van RNA-virusse wat, soortgelyk aan digitale internetvirusse, allerhande sluwe vormommings benut om die RNA wat deur menslike DNA geproduseer word na te boots. Sodoende word dit in staat gestel om die proteïene-sintetiserende meganisme van menslike liggame onopgemerk binne te dring (Valich 2020).

Soos hier bo geïmpliseer, is die snelle konvergensie van hierdie ontologies-uiteenlopende twee soorte virusse – die digitale en die biologies-genetiese – dus moontlik gemaak deur die dominansie van die “ruimte van vloei”, meer in die besonder die uitgebreide netwerke van lugroetes wat ’n onlosmaakbare deel van genoemde ruimtes uitmaak. Immers: elke keer wanneer jy ’n lughawegebou betree, of ’n plekbespreking vir ’n lugreis via die internet doen, gaan ’n mens die “ruimte van vloei” binne. Die tempo waarteen die globale pandemie ontvou het (en wat deur die nuwe koronavirus meegebring is), sou haas ondenkbaar gewees het sonder

die spesifieke konfigurasie van ruimte(s) in die era van die netwerksamelewing, en omgekeerd is hierdie koronavirus nou onafskeidbaar verweef met genoemde ruimte(s), soos blyk uit die alomteenwoordige nuusberigte van vrese dat ’n “nuwe vlag” van virusbesmettings meegebring kan word deur besoekers wat per vliegtuig ’n land binnekom.

Soos verwag kan word, het hierdie verwickelinge reeds ’n merkbare uitwerking op menslike lewenswyses dwarsoor die aanlyn wêreld gehad. Dit het byvoorbeeld tot ’n intensivering van aanlyn aktiwiteite gelei vanweë die ooglopende risiko van fisiese nabyheid: onder andere het besighede, universiteite en skole langs verskillende aanlyn weë – soos byvoorbeeld Zoom, Skype, WhatsApp en e-pos – hul toevlug tot die relatiewe veiligheid van internet-interaktiwiteit geneem, met aanduidings in die media dat produktiwiteit in menige gevalle toegeneem het. Ofskoon die huidige toename in aanlyn aktiwiteite dus aan die risikofaktor van die pandemie toegeskryf kan word, is dit waarskynlik so dat die gepaardgaande uitbreiding van aanlyn werkpraktyke tot ’n noemenswaardige mate blywend sal wees, selfs indien (of wanneer) die erns daarvan sou afneem, byvoorbeeld in die geval van die ontwikkeling van ’n effektief-voorkomende entstof, en mense na hul werkpersele kan terugkeer. Klaarbyklik voel sommige mense ambivalent hieroor, en betreur sekere joernaliste byvoorbeeld die verlies van kameraderie in die tipiese “nuuskamer” (“newsroom”), soos blyk uit die reaksie op die verkoop van nuuskamerruimtes deur die groot mediafirma, Tribune Publishing, vanweë geldelike verlies gedurende die pandemie (Stelter 2020).

Ook die wyse waarop mense reis, is wêreldwyd fundamenteel deur die pandemie geraak – veral lug- en bootreise. Luukse bootmaatskappye ly tans groot finansiële skade vanweë die feit dat die virus maklik op bote versprei; etlike van die luukse vaartuie is vir weke onder kwarantyn geplaas, met die gevolg dat passasiers hulle gedurende dié tyd nie kon verlaat nie. Sommige lugrederye is insolvent verklaar terwyl ander tot dusver alleenlik met finansiële hulp van die staat kon oorleef, of deur duisende werkers af te dank. Hoe dit ook al sy, internasionale reispraktyke sal waarskynlik nooit weer dieselfde as vantevore wees nie (Leggett 2020). ’n Belangrike nuwe-effek van die pandemie se impak op globale reispraktyke was tot dusver die akkumulering van olie en petroleum in opgaartenks en olietankskepe dwarsoor die wêreld, asook die aanvanklike ineenstorting van die olieprys, wat gedurende Julie 2020 weer begin herstel het, namate lande se ekonomieë weer aan die gang kon kom. Nietemin sien ’n mens oral berigte dat die olienywerheid waarskynlik nooit weer tot op die vlakke wat die pandemie voorafgegaan het, sal herstel nie, wat goeie nuus is sover dit die herstel van natuurlike ekologiese sisteme betref (Olivier 2018), maar myns insiens nie noodwendig die geval sal wees nie. Desnietemin beteken die afname in die gebruik van petroleum dat daar ’n ooreenstemmende toename en konsentrasie van menslike aanlyn aktiwiteite plaasgevind het, wat moontlik (selfs waarskynlik) die totstandkoming van blywende nuwe werkspraktyke mag meebring. Om slegs een verskynsel van hierdie aard te noem: internasionale konferensiebywoning het reeds plek gemaak vir ’n groot mate van aanlyn deelname aan sodanige byeenkomste met behulp van internetgebaseerde sagteware programmatuur, soos Skype en Zoom. Met ander woorde: die menigvuldige wyses waarop die nuwe koronavirus die konfigurasie van die “ruimte van vloei” (wat die huidige era kenmerk) fundamenteel beïnvloed (het), is opvallend en onontkenbaar.

DIE PANDEMIE EN SOSIALE STRATIFIKASIE IN DIE NETWERKSAMELEWING

In *The Rise of the Network Society* bespreek Castells (2010:445-448) die globale “ruimtelike logika” wat eie is aan die dominante sosiale klas in die era van die “netwerksamelewing”, welke klas hy die “sosiale elites” of “bestuurdersklas” noem. Genoemde “ruimtelike logika”

is buitengewoon, aangesien dit die normale strukturele eienskappe van hierdie samelewing oorskry – soos waarneembaar in die asimmetriese verspreiding daarvan volgens die belange van hierdie dominante klas. Dit is geensins verbasend nie. Immers: hierdie ruimtelike logika word deur die sosiale elites self bedink, begripmatig geformuleer en geïmplementeer. Hiervolgens skep die bestuurdersklas ’n kultureel-kenmerkende lewenstyl wat daarop gemik is om die simboliese ruimtelike omgewing van die elites globaal te standaardiseer en te verenig, soos wat byvoorbeeld in die ontwerp van kamers en die dekor van internasionale hotelle (soos The Westin) waargeneem kan word. Daarbenewens bring hulle hul “eie samelewing” tot stand in die vorm van eksklusiewe woonbuurte en afgesonderde gemeenskappe (selfs op private eilande) – ’n toedrag van sake wat deur voortdurende versterking en uitbreiding van ’n netwerk van magsrelasies onderhou word, wat saamhang met praktyke soos besluitneming-interaksies wat op gholfbane, in eksklusiewe restaurante en ook in lughawesitkamers plaasvind.

’n Mens kan tereg wonder hoe hierdie globale elite-klas se lewenstyl deur die huidige pandemie geaffekteer (sal) word, indien ’n mens in ag neem dat laasgenoemde as ’n wekroep beskou kan word wat die waarskynlikheid van toekomstige pandemies op ’n vergelykbare skaal betref. Michel Houellebecq se wetenskapsfiksieroman, *The Possibility of an Island* (2007) kan moontlik as ’n barometer hiervoor benut word. Die narratief wissel tussen menslike perspektiewe op ’n kwynende kultuur in die huidige tyd, enersyds, en terugskouende “neo-menslike” refleksies uit ’n post-apokaliptiese tydvak, duisende jare in die toekoms, andersyds. In laasgenoemde era leef die “neo-mense” (gekloonde afstammelingen van Homo sapiens sapiens) idilliese lewens in afsondering van die nakomelinge van die laaste mense, wat onder barbaarse omstandighede ’n sukkelbestaan voer. Dit is betekenisvol vir die huidige betoog dat die “neo-mense” deur ryk kapitaliste gekloon is met die doel dat hulle die klimaatkatastrofes wat deur die kortsigtige industrieel-kapitalistiese samelewing meegebring is, kan weerstaan. Net soos die elite van die huidige netwerksamelewing, wat ruimtelike eksklusiwiteit geniet, bevind die gekloonde neo-mense van Houellebecq se verhaal hulself in afgesonderde, onaantasbare argitektoniese komplekse. Die kwalitatiewe verskil tussen hierdie selfgenoegsame wesens en die oorblywende mense, wat sedert ’n reeks klimaatrampe in ’n barbaarse lewenswyse verval het, blyk uit die neo-mense se volledige gebrek aan simpatie of empatie: telkens wanneer barbare hul ondeurdringbare komplekse (om verstaanbare redes) probeer binnedring, word die ongelukkige wesens sonder meer deur hulle vernietig – met dieselfde onverskilligheid waarmee hulle vlieë sou doodslaan.

Wat Houellebecq se wetenskapsfiksie ons kan leer omtrent die verdere ontwikkeling van doelbewuste hedendaagse sosiale stratifikasiepraktyke is dat laasgenoemde, te midde van die bedreiging van die nuwe koronavirus (en enige ander soortgelyke bedreigings in die toekoms), met behulp van die haas ongekende rykdom van die sogenaamde “1%” waarskynlik uitgebrei sal (kan) word ten einde hul eie oorlewing te probeer waarborg. By wyse van ekstrapolering op die basis van beide Castells en Houellebecq se werk, is die kans goed dat die globale elite die reeds bestaande ruimtelike logika van elite-apartheid op perverse wyse sal uitbrei en versterk, deur hulself verder in afgesonderde gemeenskappe op private eilande of in ondergrondse bergskuilings te verskans, waartoe die res van die mensdom – die gewone, kwansuis virus-besmette sterflinge – geen toegang sou verkry nie. Nodeloos om te beklemtoon, sou sodanige ontwikkelings – wat oteenseglik onafskeibaar met die huidige pandemie verband hou – die reeds verreikende konsekwensies van bestaande wêreldwye sosio-ekonomiese ongelykheid vererger (Klein 2007:194-217; Carter 2020), wat bowendien ook deur die paradoksale verskynsel van “sosialisme vir die rykes”, oftewel die massiewe oordrag van publieke fondse na die regerende elites (Žižek 2020; RT News 2020) aangevuur word. Wat

'n mens tans gedurende die pandemie waarneem, is 'n herhaling van wat rondom die 2008-finansiële krisis gebeur het, wat Harvey as volg beskryf (2010:30-31):

The term 'national bail-out' is inaccurate. Taxpayers are simply bailing out the banks, the capitalist class, forgiving them their debts, their transgressions, and only theirs. The money goes to the banks but so far in the US not to the homeowners who have been foreclosed upon or to the population at large. And the banks are using the money, not to lend to anybody but to reduce their leveraging and to buy other banks. They are busy consolidating their power. This unequal treatment has prompted a surge of populist political anger from those living in the basement against the financial institutions, even as the right wing and many in the media castigate irresponsible and feckless homeowners who bit off more than they could chew. Tepid measures to help the people, far too late, are then proposed to fend off what could be a serious legitimization crisis for the future of capitalist-class ruling power.

Die geskiedenis is dus getuie daarvan dat die regerende elites oor die middele beskik om eerste vir hulself te sorg, al is dit dan boonop met belastingbetalersfondse. Op hierdie wyse word die sosiale stratifikasie van die netwerksamelewing weereens bekragtig, en sal die huidige pandemie waarskynlik opnuut as katalisator daarvoor funksioneer.

NAOMI KLEIN OOR DIE “PANDEMIE SKOKDOGMA” EN 'N TEGNOLOGIESE DISTOPIE

Wat die vermaarde Kanadese skryfster-joernalis, Naomi Klein, oor die vooruitsigte van die globale elite se magskonsolidering via inligtingstechnologie gedurende en na die huidige pandemie berig, sluit nou aan by die gedagte van sosio-ekonomiese ongelykheid. In die konteks van die katastrofiese sterftetoename in Amerika as gevolg van Covid-19 skryf sy (Klein 2020):

It has taken some time to gel, but something resembling a coherent Pandemic Shock Doctrine is beginning to emerge. Call it the “Screen New Deal.” Far more high-tech than anything we have seen during previous disasters, the future that is being rushed into being as the bodies still pile up treats our past weeks of physical isolation not as a painful necessity to save lives, but as a living laboratory for a permanent – and highly profitable – no-touch future.

Waaroor dit hier gaan, is die opportunistiese aangryping van die gulde geleentheid wat die koronavirus-pandemie aan kommunikasietegnologie-entrepreneurs bied om – veral in die lig van die imperatief om fisiese aanraking en selfs nabyheid so ver moontlik te verminder, indien nie volkome te vermy nie – die reeds bestaande internetgebaseerde kommunikasiegeleenthede in die naam van menslike gesondheid ter wille van geldelike wins drasties uit te brei en te nuanseer. Wat op die spel is, is niks minder nie as 'n toekoms met die belofte van blywende integrasie van hierdie gevorderde tegnologie in elke aspek van die sosiale, opvoedkundige en professionele lewe, en belangrike vergaderings vind reeds tussen politici en tegnokrate plaas om die fundamente hiervoor te bou. Op die oog af is daar niks hiermee verkeerd nie; trouens, aanvanklik tref dit 'n mens as 'n lofwaardige inisiatief om, met behulp van die kommunikasiegeleenthede wat die internet bied, voort te gaan met die lewe – om ekonomies- en opvoedkundig-noodsaaklike aktiwiteite nuwe lewe in te blaas sonder vrees vir wedersydse besmetting met die hoogs aansteeklike virus in ruimtes waar mense tradisioneel lyflik bymekaar aanwesig was, soos skole, universteite, oopplankantoorruimtes, gimnasiums en teaters. Maar

alles is nie pluis nie, soos Klein 'n mens ondubbelsinnig herinner (2020; sien ook Duffy *et al.* 2020, en BBC Business News 2020):

This is a future in which, for the privileged, almost everything is home delivered, either virtually via streaming and cloud technology, or physically via driverless vehicle or drone, then screen “shared” on a mediated platform. It’s a future that employs far fewer teachers, doctors, and drivers. It accepts no cash or credit cards (under guise of virus control) and has skeletal mass transit and far less live art. It’s a future that claims to be run on “artificial intelligence” but is actually held together by tens of millions of anonymous workers tucked away in warehouses, data centers, content moderation mills, electronic sweatshops, lithium mines, industrial farms, meat-processing plants, and prisons, where they are left unprotected from disease and hyperexploitation. It’s a future in which our every move, our every word, our every relationship is trackable, traceable, and data-mineable by unprecedented collaborations between government and tech giants.

Met ander woorde, die rooskleurige prentjie wat deur die voorstanders van 'n liggaamlik-aanrakingslose toekoms geskilder word, voorveronderstel 'n hoogs ongelyke samelewing, waar slegs die rykes en bevoorregtes tot sodanige siekte-voorkomingstegnologie sou toegang hê, terwyl die werkers wat agter die skerms al hierdie luuksheid moontlik maak, steeds blootgestel sou wees aan al die besmettings waarteen hierdie tegnologiese wondermiddele veronderstel is om mense te beskerm. Voor die uitbreek van die koronavirus-pandemie – so herinner Klein (2020) haar lesers – is die visie van 'n feitlik volledige aanlyn, elektronies-gedrewe toekoms aan verbruikers “verkoop” ter wille van gerief, personalisering en die afwesigheid van wrywing, maar tans word dit bevorder in die naam van dringendheid in die aangesig van die ongekende bedreiging van die koronavirus en teen die agtergrond van massasterftes wat daarmee verband hou. Die besware wat baie mense voorheen teen die geprojekteerde toekoms van “tele-gesondheid”, “aanlyn klaskamers”, elektroniese bewaking, “slim stede” (“smart cities”) met hul elektroniese sensor-wetsuitoefening, en bowenal teen die ondermyning van demokrasie deur die konsentrasie van mag in die hande van 'n handjievol tegno-maatskappye (soos Google en Facebook) gehad het, verdwerg oënskynlik in vergelyking met die oorweldigende lewensgevaar wat die virus onteenseglik vir die mensdom in sy geheel inhou. Klaarblyklik is die apologete vir 'n tegnologiese, virusbestande toekoms terdeë hiervan bewus; vandaar hul voorbedagte poging om die pandemie te benut ten einde hul ambisieuse projek te loods. In Klein se woorde (2020; sien ook Duffy *et al.* 2020, en BBC Business News 2020):

Now, in the midst of the carnage of this ongoing pandemic, and the fear and uncertainty about the future it has brought, these companies clearly see their moment to sweep out all that democratic engagement. To have the same kind of power as their Chinese competitors, who have the luxury of functioning without being hampered by intrusions of either labor or civil rights.

Klein gee geredelik toe dat tegnologie noodsaaklik is vir die beskerming van publieke gesondheid in die toekoms, maar beklemtoon die belangrike vraag, naamlik of die beplande tegnologie enersyds aan demokratiese, openbare toesig onderworpe sal wees, en of dit andersyds kritiekloos ontwikkel en onder koorsagtige noodtoestand-omstandighede geïmplementeer sal word, wat sou beteken dat dit sodoende mense se lewenswyse vir dekades sou bepaal. Sou dit wys wees vir mense om hul data aan teknokorporasies soos Amazon, Apple en Google toe te vertrou, in plaas daarvan om self beheer daarvoor uit te oefen, veral indien die projek grootliks

(volgens huidige voorstelle) deur die publiek befonds sal word? Vir Klein (2020) is dit ooglopend dat die internet tans 'n feitlik onmisbare rol op baie vlakke van ons lewens speel, dog dring sy daarop aan dat dit juis daarom as 'n nuwingsgewende openbare nutsmaatskappy behandel moet word.

Verder argumenteer sy dat, ofskoon die telekonferensiefasiliteit gedurende die grendeltyd van die pandemie inderdaad 'n uitredding was/is, dit geen uitgemaakte saak is dat interpersoonlike kommunikasie uitsluitlik so moet bly nie. So byvoorbeeld gee sy toe dat oorvol skoolklaskamers 'n gesondheidsrisiko verteenwoordig, ten minste totdat 'n betroubare entstof teen Covid-19 beskikbaar is. Sodanige risiko sou egter ook noemenswaardig afneem indien meer onderwysers aangestel, die aantal leerlinge in elke klas gehalveer, en by elke skool 'n verpleegster aangestel word. Bowendien sou hierdie optrede broodnodige werkgeleenthede in die konteks van die pandemiewerkloosheidskrisis skep, meen Klein. En indien klaskamers nog steeds stampvol is, kon die skooldag in skofte verdeel word, en waar moontlik van buitelugklasse gebruik gemaak word – waar laasgenoemde in natuuromgewings kan plaasvind, is dit ook nog (soos navorsing volgens Klein aangedui het) bevorderlik vir leerlinge se leervermoë.

Klein (2020) stem saam dat dit nie maklik sou wees om hierdie veranderinge in skoolonderrig aan te bring nie, maar meen desnietemin dat dit geensins so riskant sou wees as om van die beproefde didaktiek wat met aangesig-tot-aangesig-onderrig van leerlinge gepaard gaan (waar hulle tegelykertyd leer om met mekaar te sosialiseer) afstand te doen ten gunste van 'n stelsel wat sigself nog geensins bewys het nie. Dit blyk dat Klein nie die enigste een is wat bedenkinge het oor die drastiese tegnofiliese voorstelle van teknokrate soos Eric Schmidt (een van Google se grondleggers) en Bill Gates (grondlegger van Microsoft) nie. Sy skryf (2020):

Upon learning of New York state's new partnership with the [Bill and Melinda] Gates Foundation, Andy Pallotta, president of New York State United Teachers, was quick to react: "If we want to reimagine education, let's start with addressing the need for social workers, mental health counselors, school nurses, enriching arts courses, advanced courses and smaller class sizes in school districts across the state," he said. A coalition of parents' groups also pointed out that if they had indeed been living an "experiment in remote learning" (as Schmidt put it), then the results were deeply worrying: "Since the schools were shut down in mid-March, our understanding of the profound deficiencies of screen-based instruction has only grown."

Afgesien van die relatiewe onbekendheid en onvoorspelbaarheid van 'n volskaalse omskakeling van onder andere skoolopvoeding na aanlyn onderrig, is daar die ewe belangrike kwessie van ekonomiese ongelykheid waarna reeds verwys is. Selfs in 'n ekonomies ontwikkelde land soos die Verenigde State is daar sprake hiervan, en alles dui daarop dat – selfs voor die uitbreek van die koronavirus-pandemie – hierdie ongelykheid steeds toeneem (Harvey 2010:30-31, 167, 224, 230-231). Die aktualisering van 'n sosio-ekonomiese omvattende vertegnifisering van die samelewing, met die oog op die volskaalse tegniese isolasie van individue – hetsy vir werk-, hetsy vir opvoeding- of gesondheidsdoeleindes – sou, na Klein se mening, op 'n tegnologies ekonomiese distopie uitloop. Daarom moet die moontlikheid van 'n tegniese "Blitzkrieg" deur die teknokrate, gepaardgaande met 'n siniese benutting van publieke fondse om hul private onderneming te finansier, teengestaan word.

FILOSOFIESE IMPLIKASIES VAN DIE PANDEMIE IN DIE NETWERKSAMELEWING

Vanuit 'n filosofiese hoek gesien, moet 'n mens met Klein saamstem wat bostaande betref. Trouens, daar kan bygevoeg word dat daar reeds voor die pandemie oorgenoeg getuienis was dat kommunikasie-tegnologie, hoe nuttig ook al, nie die plek kan inneem van kritiese denke en kreatiewe lewe nie. Die persoon wat (tot sy onlangse dood) by uitstek tot hierdie tegnologiekritiek bygedra het, is Bernard Stiegler, wat geensins tegnofobies is nie; intendeel. Stiegler (1998) verklaar onomwonde dat mense deur-en-deur tegnologiese wesens is, maar dring daarop aan dat veral die kommunikasiekapasiteit van moderne tegniese aparate soos slimfone en skootrekenaars maar alte maklik deur kapitalisme gekaap word om bemerkingsbelange te bevorder. In kontras hiermee toon Stiegler (2015:lokus 5494) aan dat wat hy mnemotegniese aparate noem vir kritiese en kreatiewe doeleindes aangewend kan (en behoort te) word. Dit is egter hoogs betwyfelbaar of sodanige “kritiese intensivering” tot sy reg sal kan kom in 'n aanlyn onderrigbestel waar die geleentheid vir volgehoue, dialogiese kritiese diskussie drasties geminimaliseer sal word. Hiervoor is juis die ruimtelike omstandighede van “aan-mekaar-teenwoordig-wees” nodig. Al is dit miskien so dat 'n vaardige dosent of onderwyser die aanlyn didaktiese opset sou kon benut vir die bevordering van “Sokratiese dialoog”, is dit onwaarskynlik dat dit sou floreer wanneer rekenaarskerms tussen gespreksgenote moet bemiddel. Om hierdie rede is dit myns insiens in die belang van volkome menswees dat Klein se mening ten opsigte van die optimale behoud van tradisionele onderrigruimtes – met die nodige veiligheidstoegewings – ondersteun behoort te word, al is dit so dat dit aangevul sal moet word met die gebruik van elektroniese kommunikasiemiddele. Laasgenoemde is veral geskik vir vakgebiede waar daar 'n minimum van kritiese bespreking plaasvind, soos die natuurwetenskappe – waar sodanige kritiese insette eers werklik op gang kom wanneer dit by gevorderde teoretisering kom; en selfs hier word daar, volgens Stiegler (2011:30), al minder aandag gegee aan teoretisering (in die plek waarvan na die tegniese funksionalisering van teoretiese formules oorgeskakel word).

'n Verdere filosofiese vraag is natuurlik of Castells se “netwerksamelewing”, in weerwil van die skynbare nuttheid daarvan, werklik so nuut is soos wat die meeste kommentators meen (waaronder Castells ook tel). In een opsig oënskynlik wel; uiterlik, in elk geval, naamlik wat die opvallende rol van vele netwerke van uiteenlopende aard betref, wat meesal – indien nie uitsluitlik nie – die grondliggende funksie van die internet voorveronderstel. Dit is wat Martin Heidegger die “korrekte” beskouing van die netwerksamelewing sou noem. Dit is “uiterlik” die geval, omdat die netwerksamelewing die tydgenootlike manifestasie is van wat Heidegger (1977:4, 12, 14-17) reeds ongeveer in die middel van die 20ste eeu as die wese van tegnologie bestempel het, te wete Gestell (“Raamwerk”), oftewel die fundamentele begrip van die bestaande werklikheid as blote rou materiaal (Bestand) vir die opkommandering of uitdaging (Herausforderung) daarvan. Hiervolgens is selfs die mens blote materiaal vir tegniese aanwending (soos gereflekteer in die hedendaagse naam vir die departement (by firmas en universiteite, byvoorbeeld), wat voorheen as “personeelafdeling” (“personnel department”) bekendgestaan het, naamlik “menslike hulpbronne” (“human resources”). Die netwerksamelewing verteenwoordig tot dusver die optimale ontwikkeling van (digitale) middele wat die doel van 'n rasonale tegniese beheer van die werklikheid, insluitende mense, moontlik maak. Die huidige koorsige wedren teen die koronavirus, om 'n doeltreffende entstof te vervaardig (in Augustus), moet in hierdie lig gesien word. Tot dusver het die virus, tot die frustrasie van die mensdom, al hierdie pogings weerstaan, wat nietemin deur die tydgenootlike

mens, vanweë sy of haar ontologiese verbintenis tot die tegniese beheerbaarheid van die werklikheid, as ’n bloot tydelike terugslag beskou word. In beginsel word die koronavirus, soos alle ander sodanige sub-mikroskopiese entiteite, as tegniese kontroleerbaar beskou.

Dog is daar ’n ander sin waarin die netwerksamelewing niks nuuts is nie, maar waarvoor die meeste mense blind is vanweë die geneigdheid om in hiërargiese terme te dink – wat Gilles Deleuze en Félix Guattari “arboreale” (“boom-verwante”) denke noem, en wat daarop neerkom dat onderlinge verhoudinge tussen dinge, asook in die kosmos as geheel, ontologies aan die hand van die beeld van ’n boom en die vertakkinge daarvan begryp word (Stagoll 2004:14-15). Bo aan hierdie dendrologiese struktuur is daar gewoonlik die een of ander entiteit waaraan al die ander entiteite of begrippe laer af in ontologiese of epistemologiese terme ondergeskik is. So byvoorbeeld verteenwoordig Plato se argetipiese vorms (idees) van die Goeie, die Skone en die Ware die heel boonste punt van die “boom van syn”, terwyl alle ander vorms, begrippe en tydruimtelike dinge hiërargies daaraan ondergeskik is en met die boom se stam, takke of wortels geassosieer word. Dit is ook niks buitengewoons om die struktuur van die staat volgens die “arboreale” model te verstaan nie, waar die wetgewende gesag deur die “kroon” van die boom verteenwoordig word en beide die uitvoerende “tak” asook die juridiese vertakking hiërargies gesproke daaronder val.

Volgens Deleuze en Guattari is sodanige “arboreale” denke blind vir die eintlike karakter van die werklikheid, wat “menigvuldig” of “risomaties” is, met ander woorde die steeds wordende en veranderende struktuur van ’n komplekse netwerk van aaneengeskakelde komponente vertoon, waarvan ’n groot aantal (of selfs die meerderheid) – soos in die geval van gras, met ’n ondergrondse wortelstelsel – onsigbaar is. Die radikaliteit van Deleuze (later saam met Guattari) se ontologiese visie is moeilik begrypbaar in ’n kultuur wat histories verknog was (en grootliks nog steeds is) aan die dualistiese visie van “eenheid teenoor veelheid” (“the One versus the Many”) wat tot voor Plato by Heraklitus en Parmenides terugdateer. Menigvuldigheid is vir Deleuze en Guattari in *A Thousand Plateaus* (1987:7-21; 88) seker die mees deurslaggewende begrip, waarsonder die aanverwante “risoom” (“rhizome”) en “dinamiese samestellings/netwerke” (“assemblages”) nie bedink kan word nie. ’n Mens kan nie eens beweer dat menigvuldigheid die mees fundamentele begrip in hul denke is nie, omdat “fundamenteel” weereens ’n “arboreale” (en dus hiërargiese) manier van dink is. Volgens hierdie manier van dink is die werklikheid – wat deur die twee Franse denkers in die “virtuele” en die “aktuele” verdeel word, volledig gekenmerk deur menigvuldigheid – vanaf ’n individu se denke, of subjektiwiteit (Olivier 2014; 2017) tot sy of haar fisiologiese prosesse, en vanaf die anorganiese samestelling van die aardbol tot die biologiese strukture en prosesse van alle ekologiese sisteme, is daar slegs menigvuldigheid met risomatiese, heterogene, gedurig veranderende strukture sonder enige vaste grense.

So gesien, sal verstaan word waarom daar vroeër beweer is dat die netwerksamelewing (of netwerke in die algemeen) in die lig van Deleuze en Guattari se radikale wording georiënteerde ontologie niks nuuts is nie; die werklikheid is – met ander woorde was nog altyd – ’n menigvuldigheid van risomatiese, wordende samestellings of netwerke van prosesmatige gebeure wat weliswaar die voorkoms van “entiteite” of dinge mag vertoon, maar inderdaad suiwer proses is. Met die begrip van die “netwerksamelewing” – wat eintlik baie aan Deleuze en Guattari verskuldig is – artikuleer Castells dus wat nog altyd die geval was, al het die tradisionele boom-georiënteerde of “arboreale” denke ’n mens verhoed om dit raak te sien. Dink maar aan die netwerk van paaie wat in die Hellenistiese tydperk die uitgebreide Romeinse Ryk deurspek het, en tot sigbaarheid gebring het wat reeds op minder opvallende vlak bestaan het. Ooreenkomstig hierdie denkpatroon behoort dit duidelik te wees dat die sub-mikroskopiese

verskynsel van virusse nog altyd reeds deel van die omvattende risomatiese natuur uitgemaak het, en dat die nuwe koronavirus op risomatiese wyse hierdie “dinamiese netwerk” (“assemblage”) uitgebrei het, net soos wat nuwe virusse sal doen. Sodanige insigte, wat deur Deleuze en Guattari se denke moontlik gemaak word, lei tot die radikale besef dat die samelewing in beginsel, oftewel virtueel, nog altyd ’n pandemiese samelewing was – met ander woorde, altyd reeds, vanweë die dinamiese, steeds herskikkende risomatiese konfigurasie van die (omvattende) natuurlike en sosiale sferes, die moontlikheid van ’n aktuele, deurdringende “besmetting” daarvan met ’n patogeniese agent bevat het. Wat dus deur die spesifieke, globale aard van die netwerksamelewing bespoedig is – die snelle verspreiding van die nuwe koronavirus – was (en is steeds) in Deleuzo-Guattariaanse terme die aktualisering van ’n virtuele realiteit.

DIE PANDEMIE, MAG EN DIE GEVAAR VAN ’N NUWE BARBARISME

Soos aangetoon is in die voorafgaande afdeling oor Naomi Klein se blootlegging van die distopiese tegnokratiese potensiaal van die pandemie, kan niemand die politieke konsekwensies van die pandemie ignoreer of onderskat nie, ongeag die dringendheid van die mediese en ekologiese implikasies daarvan. Dit is voor die hand liggend dat ’n pandemie wat die staat noop om langs verskeie weë medies administratief in te gryp ten einde burgers (na bewering) te beveilig en die snelle verspreiding van die koronavirus te keer, terwyl gesondheidsdienste op parate grondslag geplaas word, eweneens die geleentheid skep vir die staat om sigself tot oënskynlik regverdigbare, totalitêre praktyke te wend. Op hierdie wyse kan die “biopolitiese” taak wat die staat sigself toenemend sedert die 17de eeu toegeëien het – as “die administrasie van die lewe” (Foucault 1978:139) – ’n nuwe, totalitêre wending neem (wat moontlik reeds begin het, soos verder hier onder bespreek sal word). In die moderne era het die “mag oor die lewe” volgens Foucault twee vorms aangeneem, waarvan die eerste (die “anatomo-politiek van die menslike liggaam”; Foucault 1978:139) aan die hand van ’n reeks verwante dissiplinêre tegnieke tegelykertyd die liggaam se ekonomiese produktiwiteit en politieke onderdanigheid geproduseer, vermeerder en geïntensiveer het. Hy skryf verder (1978:139-140):

The second, formed somewhat later, focused on the species body, the body imbued with the mechanics of life and serving as the basis of the biological processes: propagation, births and mortality, the level of health, life expectancy and longevity, with all the conditions that can cause these to vary. Their supervision was effected through an entire series of interventions and regulatory controls: a biopolitics of the population. The disciplines of the body and the regulations of the population constituted the two poles around which the organization of power over life was deployed. The setting up, in the course of the classical age, of this great bipolar technology – anatomic and biological, individualizing and specifying, directed toward the performances of the body, with attention to the processes of life – characterized a power whose highest function was perhaps no longer to kill, but to invest life through and through.

The old power of death that symbolized sovereign power was now carefully supplanted by the administration of bodies and the calculated management of life.

Indien hierdie karakterisering van die moderne staat se mag in algemene terme die geval was (ofskoon ’n mens kan argumenteer dat die uitoefening daarvan mettertyd na die tegniese ekonomiese sfeer oorgeskuif het; Zuboff 2019; Olivier 2020) – waar al die lewensprosesse (soos geboorte, sterfte, siekte, ensovoorts) die voorwerp van “biopolitiese mag” (of “bio-mag”)

uitgemaak het, kom die keerkant hiervan tans na vore in die gewaad van wat moontlik, as ’n variasie op wat Achille Mbembe (2003) daarmee bedoel, “nekropolitiek” en “nekromag” (“doodsmag”) genoem kan word. Mbembe bied sy “necropolitics” as aanvulling sowel as korreksie van Foucault se begrip van “bio-politiek” aan (Mbembe 2003:14):

My concern is those figures of sovereignty whose central project is...the generalized instrumentalization of human existence and the material destruction of human bodies and populations.

Hierdie stelling, wat neerkom op ’n karakterisering van die “administrasie van (die) dood” (Braidotti 2013:122; sien ook 123-130) moet saamgelees word met sy argument dat:

...contemporary forms of subjugation of life to the power of death (necropolitics) profoundly reconfigure the relations among resistance, sacrifice, and terror. I have demonstrated that the notion of biopower is insufficient to account for contemporary forms of subjugation of life to the power of death. Moreover I have put forward the notion of necropolitics and necropower to account for the various ways in which, in our contemporary world, weapons are deployed in the interest of maximum destruction of persons and the creation of death-worlds, new and unique forms of social existence in which vast populations are subjected to conditions of life conferring upon them the status of living dead. (Mbembe 2003:39-40)

Met ander woorde, volgens Mbembe is die Foucaultiaanse begrip van “bio-mag”, of “bio-politiese mag” ontoereikend om die huidige fase van moderniteit te begryp, indien al die militêre en ander tegnieke waarvolgens menseleuens in die tydgenootlike wêreld vernietig word, in ag geneem word; trouens, indien ’n mens sy insigte ernstig opneem, is “nekro-politiese mag” nie alleen die keerkant van “bio-politiese mag” nie, maar is laasgenoemde inderdaad onderworpe aan “nekro-mag”: “...to kill or to allow to live constitute the limits of sovereignty, its fundamental attributes. To exercise sovereignty is to exercise control over mortality...” (Mbembe 2003:11-12). Waar sy fokus egter op die verstaan van die hedendaagse benutting van gevorderde tegnologiese oorlogwapentuig is wat die intimidasie en vernietiging van gemeenskappe of bevolkings betref – byvoorbeeld in Palestina, wat hy as die “most accomplished [contemporary] form of necropower” beskou (Mbembe 2003:27) – moet sy begrippe van “living dead” en “death-worlds” aangepas word by die spesifieke aard van staatsmag onder pandemietoestande. In hierdie verband is Rosi Braidotti in die kol met haar opmerking:

Bodily politics has shifted, with the simultaneous emergence of cyborgs on the one hand and renewed forms of vulnerability on the other. Thus, next to the proliferation of pandemics like SARS, Ebola, HIV, birdflu and others, more familiar epidemics have also returned, notably malaria and tuberculosis, so much so that health has become a public policy issue as well as a human rights concern. (Braidotti 2013:112)

Soos sy verder argumenteer, was die uitwerking hiervan onder andere die herinstelling en erkenning van die onderskeid tussen kultuur en natuur, en paradoksaal genoeg – in ’n era van toenemende bio-tegnologiese bemiddeling – die hernaturalisering van die omgewing. Die verdere paradoks waartoe dit aanleiding gee is dat – naas die fantasie van tegnologiese onsterflikheid, gekoester deur digitale tegnologie-aficionado’s, wat berus op die ontkenning van die liggaam – daar tegelykertyd tekens is van ’n wydverspreide vrees vir onbeheerbare, natuurlike bedreigings in die vorm van onder andere antibiotika-weerstandige virusse en

bakterieë. Soos sy dit stel (Braidotti 2013:113): “The inhuman forces of technology have moved into the body, intensifying the spectral reminders of the corpse-to-come. Our social imaginary has taken a forensic turn”. Dit is hierdie begrip van die “corpse-to-come” (“toekomstige lyk”) wat by Mbembe se begrippe van “living dead” en “death-worlds” aansluit. ’n Mens kan dus beweer dat die koronavirus-pandemie aanleiding gegee het tot staatspraktyke – soos onderskeibaar van staats- of openbare beleid, aangesien daar weinig sprake is van demokratiese besluitneming in hierdie verband – wat bevolkings tot “lewende dooies” reduseer, en hulle tot “doodswêrelde” beperk onder toestande van sosiale kwarantyn of “grendeltyd” (“lockdown”). Anders gestel: waar bewegingsvryheid drasties ingeperk, en daarmee saam die vermoë om ekonomies aktief te bly (behalwe vir “noodsaaklike dienste”) geneutraliseer word, is dit nie meer ’n geval van bio-politiese staatsmag nie, maar veel eerder van nekro-politiese magsuitoefening, in die sin van die benutting van staatsmag om te bepaal hoe mense leef en/of sterf.

In Suid-Afrika het sodanige nekropolitiese magsuitoefening die uiterlike vorm aangeneem van die opskorting en vervanging van konstitusioneel geregverdigde demokratiese, parlementêre besluitneming met die samestelling van ’n “National Coronavirus Command Council” (NCCC), wat belas is met besluitneming wat betrekking het op die regulering van (toelaatbare) ekonomiese aktiwiteite – insluitend die aankoop van drank (Mkhize 2020) en sigarette – asook menslike beweging tussen stede en provinsies, en selfs die reg en toelaatbare tye om fisiese oefening te doen. Die grendel-reëls verander van tyd tot tyd (Feketha 2020), soos bepaal deur die NCCC, in weerwil daarvan dat verskeie organisasies die konstitusionele reg daarvan om eensydig hierdie reëls te bepaal, in die hof uitgedaag het. Die duidelikste aanduiding dat die ANC-regering op diktatoriale wyse die reg van totalitêre, nekropolitiese magsuitoefening toegeëien het, blyk uit die feit dat, sover vasgestel kan word, dit ’n hofuitspraak deur die Noord-Gauteng Hooggeregshof op 2 Junie – dat dit onkonstitusioneel opgetree het met die instelling van die NCCC en die uitvaardiging van reëls om burgerlike handelinge te reguleer (Rumney 2020; Githahu 2020; Khoele 2020; sien ook News 24 oor tekens van ’n totalitêre wending) – bloot geïgnoreer het asof dit glad nie gebeur het nie. Regter Norman Davis, wat die uitspraak gelewer het, het gewys op die konstitusionele ongeldigheid en onversoenbaarheid van sommige grendelreëls, asook hul “irrasionaliteit” en “absurditeit” (Deochand *et al.* 2020), in weerwil waarvan die regering tot dusver (sover vasgestel kon word) geen reaksie getoon het nie en bloot voortgaan met die uitvaardiging en die arbitrêre toepassing van regulasies (Donen 2020).

Manifestasies van nekropolitiese praktyke is nie beperk tot Suid-Afrika nie. In die veronderstelde bastion van demokrasie, die Verenigde State, neem die Trump-administrasie tans toenemend hul toevlug tot optredes wat, op die keper beskou, nekropolities van aard is, soos byvoorbeeld die benutting van federale agente (sonder enige kentekens op hul uniforms) om mense tydens protesbyeenkomste hardhandig te behandel en selfs in voertuie te “ontvoer” (Lutz 2020; Baker *et al.* 2020). Slavoj Žižek bring in hierdie verband ’n ander aspek van die huidige pandemiasituasie na vore, wat feitlik sinoniem is met nekropolitiek – hy praat van “barbarisme met ’n menslike gesig”, met ander woorde, barbarisme wat deur die staat teweeggebring en bevorder word onder die voorwendsel dat dit (volgens wetenskaplike adviseurs) deur huidige toestande vereis word. Volgens Žižek is dit gevaarliker as ’n “regressie na oorlewingsgeweld”. Hy skryf as volg (2020; sien ook Žižek 2020a):

The impossible has happened and the world we knew has stopped turning around. But what world order will emerge after the coronavirus pandemic is over – socialism for the rich, disaster capitalism or something completely new?

These days I sometimes catch myself wishing to get the virus – in this way, at least the debilitating uncertainty would be over. A clear sign of how my anxiety is growing is how I relate to sleep. Until around a week ago I was eagerly awaiting the evening: finally, I can escape into sleep and forget about the fears of my daily life. Now it's almost the opposite: I am afraid to fall asleep since nightmares haunt me in my dreams and make me awaken in panic – nightmares about the reality that awaits me.

What reality? Alenka Zupancic formulated it perfectly, and let me resume her line of thought. These days we often hear that radical social changes are needed if we really want to cope with the consequences of the ongoing epidemic (I myself am among those spreading this mantra). But radical changes are already taking place...

I don't think the biggest threat is a regression to open barbarism, to brutal survivalist violence with public disorders, panic lynching, etc. (although, with the possible collapse of health and some other public services, this is also quite possible.) More than open barbarism I fear barbarism with a human face – ruthless survivalist measures enforced with regret and even sympathy, but legitimized by expert opinions.

Die genadelose oorlewingsmaatreëls waarna Žižek hier verwys, is juis waarom nekropolitiek as die mag oor lewe en dood neerkom – waar die alomteenwoordigheid van die dood aan bevolkings die “zombie”-karakter van “lewendende dooies” besorg. Dit kom duidelik na vore waar hy verder skryf (Žižek 2020):

A careful observer easily noticed the change in tone in how those in power address us: they are not just trying to project calm and confidence, they also regularly utter dire predictions – the pandemic is likely to take about two years to run its course and the virus will eventually infect 60-70 percent of the global population, with millions dead.

In short, their true message is that we'll have to curtail the basic premise of our social ethics: the care for the old and weak. In Italy, for instance, it's already been proposed that if the virus crisis gets worse, patients over 80 or those with other heavy diseases will be simply left to die.

Žižek se somber insigte is deur die Direkteur-Generaal van die Wêreld-Gesondheidsorganisasie (WHO), Dr Tedros Ghebreyesus, bevestig (Conservative Headline News 2020) toe hy onlangs die waarskuwing uitgereik het dat die wêreld nooit weer na normaliteit sal kan terugkeer ná die huidige koronavirus-pandemie nie (nieteenstaande die feit dat gewone griep, wat ook deur 'n koronavirus veroorsaak word, jaarliks 'n vergelykbare aantal mense om die lewe bring). Met ander woorde, van die hoogste gesag oor “gesondheid” moet ons verneem dat die amptelike beleid van hierdie organisasie (WHO) nou “nekropolities” is.

SLOT: WAT 'N MENS TE DOEN STAAN

Om klaarblyklike redes sal die voorafgaande argument, saam met die gepaardgaande inligting, waarskynlik tot angs of neerslagtigheid aanleiding gee, soos wat Žižek dit ervaar. Die vraag is dus: kan 'n mens iets daaromtrent doen, veral wanneer dit duidelik is dat individue feitlik magteloos staan teen staatsapparaat wat benut word om nekropolitiese mag uit te oefen? Aanvanklik is die vraag gevra of die huidige pandemie aan die mensdom 'n geleentheid tot besinning bied. Dit vereis dat 'n mens nie op die staat se reaksie op die pandemie, of selfs op die pandemie self, fokus nie, aangesien albei simptome is van 'n dieperliggende oorsaak. En die oorsaak, wat reeds hier bo te berde gebring is, is wat 'n mens se aandag verg. Ook Žižek (2020) vestig die aandag daarop dat 'n mens maklik om die bos gelei word wanneer die

“outoriteite” jou aan jou “persoonlike verantwoordelikheid” ten aansien van die gevaar van infeksie met die koronavirus herinner – jy moet onthou om ’n masker te dra, om “sosiale distansiëring” te beoefen, om jou hande gereeld met ontsmetmiddel te was, ensovoorts. Dog om oormatig hierop te konsentreer, sonder om dit in die groter raamwerk van die oorsake van die virus se verskyning – waarop vroeër uitgebrei is – te plaas, sal geen hond haaraf maak nie. Daarom skryf Žižek (2020):

Such a focus on individual responsibility, necessary as it is, functions as ideology the moment it serves to obfuscate the big question of how to change our entire economic and social system. The struggle against coronavirus can only be fought together with the struggle against ideological mystifications, plus as part of a general ecological struggle.

Aansluitend by Žižek en by die eerste afdeling van hierdie artikel, wat die vraag probeer beantwoord het, of die koronavirus-pandemie as ’n gulde geleentheid vir besinning (oor die plek van die mens in die natuur, en daarby implisiet ook oor die mensdom se toekoms) aangegryp behoort te word – en wat ’n mens myns insiens bevestigend moet beantwoord – wil ek afsluitend dus kortliks aandui wat die mensdom te doen staan om ’n lewensvatbare toekoms vir hulself en hul kinders te probeer genereer. Ek het vroeër opgemerk dat daar myns insiens nie rede is vir optimisme nie. Per slot van sake, wat is die kans dat mense tot hul sinne sal kom en die grondoorzaak vir die huidige dilemma – die rampspoedige kapitalistiese ekonomiese sisteem (Kovel 2007; Klein 2007; 2014; Olivier 2018) – sal vervang met ’n meer volhoubare stelsel (met ander woorde, met ’n ekonomiese sisteem wat mense se onteenseglike verhouding met die oorkoepelende natuurlike ekosisteem daarby sal integreer)? Mense is net te verknog aan ingewortelde gewoontes en gebruike om hulle maklik te laat vaar, selfs in die aangesig van oorweldigende getuienis dat dit in hul eie belang is. Soos daagliks in die media blyk, kan regerings en besighede in al die nasies wat swaar deur die pandemie getref is nie wag om hul ekonomieë weer aan die gang te kry nie – “Back to business as usual!” – al is daar aanduidings dat dit met sekere gepaardgaande veranderinge sal wees, soos byvoorbeeld wat siplekverspreiding op vliegtuie betref.

In 2010 was Harvey ook nie optimisties oor die vooruitsig van fundamentele verandering in sosio-ekonomiese leefwyse nie, veral omdat hy dit betwyfel het of universiteite ware kritiese denke met kursusse wat aangebied word sou integreer. Daarvoor was universiteite eenvoudig volgens hom net te vasgevang in die ideologiese diskursiewe greep van die hegemoniese ekonomiese sisteem, naamlik neoliberalisme, wat boonop lankal die politieke sisteem gekoop het. Hy meen dus dat, “...[it is] only when these critical ideas [are] carried over into the fields of institutional arrangements, organisational forms, production systems, social relations, technologies and relations to nature that the world would truly change” (Harvey 2010:237-238). Verder, sover dit universiteite aangaan (ibid.:238):

The repression of critical and radical currents of thought – or to be more exact the corraling of radicalism within the bounds of multiculturalism and cultural choice – creates a lamentable situation within the academy and beyond, no different in principle to having to ask the bankers who made the mess [in 2008] to clean it up with exactly the same tools as they used to get into it.

Indien dit voorkom asof hierdie gedagtes niks met die koronavirus-pandemie te make het nie, moet weereens beklemtoon word dat – soos reeds hier bo uitgewys is, en deur vele denkers bekragtig word – neoliberale kapitalisme onlosmaakbaar is van die destruktiewe indringing van die natuur, en die gevolglike “vrylating” van verskeie virusse deur diere wat onder druk

verkeer. Harvey huiwer nie om die skuld vir die huidige toedrag van sake voor die deur van universiteite te lê nie:

But the current crop of academicians, intellectuals and experts in the social sciences and humanities are by and large ill equipped to undertake such a collective task... Universities continue to promote the same useless courses on neoclassical economic or rational choice political theory as if nothing has happened and the vaunted business schools simply add a course or two on business ethics or how to make money out of other people's bankruptcies. After all, the crisis arose out of human greed and there is nothing that can be done about that!

The current knowledge structure is clearly dysfunctional and equally clearly illegitimate. The only hope is that a new generation of perceptive students (in the broad sense of all those who seek to know the world) will clearly see that it is so and insist upon changing it. This happened in the 1960s. At various other critical points in history student-inspired movements, recognising the disjunction between what is happening in the world and what they are being taught and fed by the media, were prepared to do something about it. There are signs, from Tehran to Athens and on to many European university campuses of such a movement. (Harvey (2010:239)

Harvey is nie die enigste toonaangewende denker wat hierdie mening toegedaan is nie. Die (na my mening, tot sy onlangse, ontydige dood op 6 Augustus 2020) belangrikste filosoof ter wêreld, Bernard Stiegler, het eweneens nie geskroom om neoliberaler kapitalisme uit te sonder as die bron van die huidige ineenstorting van waardes wêreldwyd nie (wat ooglopend ook op die waarde van die natuur betrekking het). Hy (Stiegler 2011:60-66) praat in hierdie verband van die verskyning van "mafia-kapitalisme", waartydens die middelklasse as sodanig verdwyn vanweë hul verbruiker-verwante "proletarianisering" en "simboliese ellende" (Olivier 2017a). Stiegler berispe ook (soos Harvey ten opsigte van universiteite) tydgenootlike filosowe vir hul onwilligheid om – soos Karl Marx voor hulle – die politieke ekonomie ernstig op te neem as dringende voorwerp van kritiek (Stiegler 2011:18):

...the philosophy of our time has abandoned the project of a critique of political economy, and this constitutes a disastrous turn of events. Because if it is true that economism has led to horrific outcomes, nevertheless the absence of a critique of today's economy prepares other horrors – and at the same time leaves the coming generation tragically unprepared.

Die punt is dat, in die afwesigheid van 'n grondige, universiteitsgebaseerde kritiek op die huidige hegemonesiese ekonomiese sisteem – wat sodanige kritiese praktyk vir studente sou toeganklik maak (byvoorbeeld die belangrike werk van die kritiese ekonoom, Charles Eisenstein 2011) – kan 'n mens nie realisties hoop op 'n omvattende verandering in denke, en gevolglik in sosiale en ekonomiese praktyke nie (sien in hierdie verband Olivier 2018a). Daarsonder is dit onafwendbaar dat die natuur-vyandige praktyke wat in die lig van bestaande getuienis aanleiding gegee het tot die oordrag van die nuwe koronavirus na mense – en sedertdien tot die globale, gesondheids- en ekonomies-rampspoedige pandemie – sal voortgaan, en dat nuwe bedreigings vir menseleuens deur die natuur gegenerer sal word. Immers: indien die "mensdom" volhou om die "dom mens" te wees, sou 'n mens kon argumenteer dat dit slegs die natuur, oftewel Gaia, is wat verandering kan en sal teweegbring.

Soos 'n welmenende kommentator my herinner het, is dit egter noodsaaklik om 'n sin van "balans" te handhaaf, gegewe die lewensoriënterende tekortkominge van universiteite. Daarom moet Harvey se hoopvolle opmerkings rondom tekens dat skerpsinnige studente aan

tydgenootlike universiteite moontlik ’n verskil sou kon maak wat relevante samelewingskritiek vanuit universiteitsoord betref, ten slotte aangevul word met die opmerking dat daar ook buite universiteite sprake is van meer opbeurende verwickelinge. Sonder om in te veel besonderhede daarop in te gaan, wil ek daarop wys dat daar oral aanduidings is van ’n doelbewuste verwerping van ’n verbruikersmentaliteit, en in die plek daarvan ’n terugkeer na ’n eenvoudiger, meer “ekologies-bewuste” lewenswyse. Om maar net een uiters betekenisvolle, simptomatiese verskynsel in hierdie verband te noem: waarna Paul Hawken (2007) as ’n “blessed unrest” verwys, oftewel ’n reusagtige globale “beweging”, onder uiteenlopende groepe mense, wat daarop gemik is om ’n “ander lewenswyse” in die plek van wat gesien word as ’n globale sosiale krisis daar te stel. Weliswaar wys Hawken daarop dat hierdie “beweging” besig is om “onder die radar” vorm aan te neem, maar dit maak die verskyning daarvan geensins minder betekenisvol nie. Trouens, dit is rede vir hoop.

POST SCRIPTUM

In die lig van nuwe getuienis oor die Covid-19-“pandemie” wat pas, in Oktober 2020, aan die lig gekom het, is ek genoop om hierdie naskrif by die huidige artikel te voeg. In ’n verfilmde toespraak (Mercola 2020) het Dr. Reiner Fuellmich – ’n verbruiker-beskerming regspraktisyn in Duitsland en Kalifornië (VSA) – die opsienbare aankondiging gedoen dat hy saam met drie ander regspraktisyne ’n grootskaalse klasaksie-regsgeding loods, om die grootste bedrog wat na bewering nog ooit in die geskiedenis teen die mensdom gepleeg is, aan die kaak te stel. Hier is ’n opsomming van die lang toespraak se hoofpunte (Mercola 2020):

- The German Corona Extra-Parliamentary Inquiry Committee (Außerparlamentarischer Corona Untersuchungsausschuss), launched July 10, 2020, was founded by four trial attorneys to investigate and prosecute those responsible for implementing the economically devastating lockdowns around the world, as well as using fraudulent testing to engineer the appearance of a dangerous pandemic
- The Corona Extra-Parliamentary Inquiry Committee will be working with an international network of lawyers to argue the most massive tort case ever – a case described as “probably the greatest crime against humanity ever committed”
- They argue that pandemic measures were intended to sow panic so that the pharmaceutical and tech industries can generate huge profits from the sale of PCR tests, antigen and antibody tests and vaccines, and the harvesting of our genetic fingerprints
- Lockdowns were unnecessary, and any claim to the contrary is wrong, the Inquiry Committee insists. The virus was already in retreat and infection rates were starting to decline when lockdowns were imposed; scientific evidence shows a majority of people already have built-in protection against the virus due to cross-reactive T cell immunity, and the PCR test cannot be used to identify an active infection with SARS-CoV-2 or any other virus
- While mortality statistics during the pandemic have been within the norms of any given year, meaning the pandemic has not resulted in an excess number of deaths or a death toll higher than normal, the collateral damage from pandemic response measures is nearly incalculable.

Om die erns van die saak te beklemtoon, sê Dr. Fuellmich onder andere (Mercola 2020):

All the...cases of corruption and fraud committed by the German corporations pale in comparison in view of the extent of the damage that the corona crisis has caused and

continues to cause. This corona crisis, according to all we know today, must be renamed a corona scandal; and those responsible for it must be criminally prosecuted and sued for civil damages.

Nodeloos om te beklemtoon, behels die bostaande bewerings, wat klaarblyklik deur 'n magdom van getuienis gestaaf word, die moontlikheid (indien nie die waarskynlikheid nie) dat 'n noemenswaardige gedeelte van wat 'n mens tot dusver as betroubare inligting oor die Covid-19-pandemie aanvaar het, daardeur ondermyn mag word. Hierdie is geensins 'n "same-sweringsteorie" soos dié wat beweer dat die virus deur die Sjinese in 'n laboratorium in Wuhan vervaardig is nie; dit is, sover ek persoonlik kan oordeel, 'n weldeurdagte, getuienis-ondersteunde regshandeling wat op hierdie stadium redelik oortuigend klink, veral ook omdat bekende mediese figure instemmend en bevestigend daarby betrokke is.

Wat is die implikasies hiervan vir die huidige artikel (trouens, vir alles wat tot dusver oor die koronavirus-pandemie geskryf is op grond van die aanname dat die inligting wat deur die media daarvoor versprei is, en steeds word, en te goeder trou deur die meeste mense aanvaar is, inderdaad korrek is) van hierdie verreikende aansprake deur Dr. Fuellmich en sy kollegas? Kortweg, dat alles in die huidige artikel wat hierdie naskrif voorafgaan, in 'n bepaalde sin "hipoteties" is en as sodanig gelees moet word. Met ander woorde, dit is gebaseer op die veronderstelling dat die inligting waarop dit gebaseer is – gedeeltes waarvan deur hierdie nuwe inligting van Dr. Fuellmich en sy kollegas getorpedeer sou kon word indien dit weldra as akkuraat bewys word – betroubaar is/was, en as sodanig gelees moet word.

Dit is 'n bekende wetenskaplike beginsel dat alle menslike kennis voorlopig is, dit wil sê, dat dit deur nuwe ontdekkings en/of teoretiese perspektiewe verkeerd bewys sou kon word. Dit is ook hier die geval. Nietemin meen ek dat sommige gedeeltes van die huidige artikel (wat die naskrif voorafgaan) tog hul geldigheid sou behou, selfs al sou die opspienbare ontwikkelinge wat pas aan die lig gekom het mettertyd gesubstansieer word, byvoorbeeld die gedeelte oor die filosofiese implikasies van die "pandemie". Dit geld ook vir die deurlopende argument dat die nuwe koronavirus (wat dit steeds is, ook in die lig van die nuwe getuienis), wat waarskynlik van diere na mense oorgedra is, ondubbelsinnig daarop wys dat mense hul verhouding met die natuur moet hersien, en radikaal moet wysig in die lig van die skade wat menslike ekonomiese aktiwiteite aan die natuur aangerig het, en dit nog steeds doen. Nietemin – met hierdie "post scriptum" wil ek te kenne gee dat die hele globale Covid-19-episode nog geensins afgehandel is nie, en wil ek alle lesers aanmoedig om aandagtig na die videotoespraak van Dr. Fuellmich (Mercola 2020) te luister en dan self te besluit waar hulle ten opsigte van hierdie netelige kwessie staan.

BIBLIOGRAFIE

- Baker, M., Fuller, T. & Olmos, S. 2020. Federal agents push into Portland Streets, stretching limits of their authority. *New York Times*, 31 Julie: <https://www.nytimes.com/2020/07/25/us/portland-federal-legal-jurisdiction-courts.html> (Toegang op 8 Augustus).
- Baudrillard, Jean. 1993. *The Transparency of Evil. Essays on Extreme Phenomena*, vert. Benedict, J. London: Verso.
- Baudrillard, Jean. 2005. *The Intelligence of Evil or The Lucidity Pact*, vert. Turner, C. Oxford: Berg Publishers.
- Braidotti, R. 2013. *The Posthuman*. Cambridge: Polity Press.
- BBC Business News. 2020. Amazon, Facebook and Apple thriving in lockdown. 30 July: <https://www.bbc.com/news/business-53602596> (Toegang op 31 Julie).

- Bush, Z. 2020. Doctor who predicted Covid 19 answers all. Del Bigtree, The Highwire, 14 Mei: <https://www.youtube.com/watch?v=BxbA2naz-MA> (Toegang op 7 Julie).
- Carter, Z. 2020. The rich are having themselves a fine coronavirus. Yahoo News/Huffpost, 15 April: <https://uk.news.yahoo.com/rich-coronavirus-bailout-stimulus-banks-210951331.html> (Toegang op 23 April).
- Castells, M. 2010. *The Rise of the Network Society*. Tweede uitgawe. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Child, D. 2020. Covid-19 virus '1000 times more effective at infecting humans than closest relative' because of evolutionary history, study finds. Yahoo science/Evening Standard: 11 July: <https://uk.yahoo.com/news/covid-19-virus-1-000-092848140.html> (Toegang op 11 Julie).
- Colebrook, C. 2014. *Death of the PostHuman: Essays on Extinction, Vol. 1*. Open Humanities Press.
- Conservative Headline News. 2020. When will Covid tyranny end? W.H.O. Director: 'never!' Unless... <https://conservativeheadlinenews.com/when-will-covid-tyranny-end-w-h-o-director-never-unless/> (Toegang op 31 Julie).
- Deleuze, G. & Guattari, F. 1987. *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia Vol. 2*. Vert. Massumi, B. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deochand, E., Mafuma, T. & Baduza, M. 2020. Covid-19: Constitutional conundrums as lockdown court challenges mount. Spotlight, 11 Junie: <https://www.spotlightnsp.co.za/2020/06/11/covid-19-constitutional-conundrums-as-lockdown-court-challenges-mount/> (Toegang op 7 Augustus).
- Derrickson, S. (Reg.) 2008. *The Day the Earth Stood Still*. VSA: 20th Century Fox.
- Donen, M. 2020. Rule of law in South Africa should not be arbitrary. IOL News, 29 Junie: <https://www.iol.co.za/capetimes/opinion/rule-of-law-in-south-africa-should-not-be-arbitrary-50096442> (Toegang op 7 Augustus).
- Duffy, C., Yuriief, K., Fung, B. & Iyengar, R. 2020. The coronavirus has only made Big Tech more dominant. CNN Business, 31 July: <https://edition.cnn.com/2020/07/30/tech/big-tech-earnings-antitrust-coronavirus/index.html> (Toegang op 31 Julie).
- Ebert, R. 2008. A woman, a child, and Klaatu, with the human race in peril. Roger Ebert.com, 10 Desember: <https://www.rogerebert.com/reviews/the-day-the-earth-stood-still-2008> (Toegang op 10 Augustus).
- Eisenstein, C. 2011. *Sacred Economics: Money, Gift and Society in the Age of Transition*. California: North Atlantic Books. <https://charleseisenstein.org/books/sacred-economics/> (Toegang op 11 Augustus).
- Feketha, S. 2020. Covid-19 in SA: Revised lockdown rules on the way. IOL News, 6 August: <https://www.iol.co.za/news/politics/covid-19-in-sa-revised-lockdown-rules-on-the-way-4f05fe44-9b88-4c61-94ef-667ea9aa9ccc> (Toegang op 7 Augustus).
- Foster, J.B., Clark, B. & York, R. 2010. *The Ecological Rift – Capitalism's War on the Earth*. New York: Monthly Review Press.
- Foucault, M. 1978. *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. Vert. Hurley, R. New York: Pantheon Books.
- Germain, G. 2017. *Thinking about Technology. How the Technological Mind Misreads Reality*. New York: Lexington Books.
- Githahu, M. 2020. Appeal against unconstitutional lockdown ruling will 'end up an academic exercise'. IOL News, 19 June: <https://www.iol.co.za/capeargus/news/appeal-against-unconstitutional-lockdown-ruling-will-end-up-an-academic-exercise-49605954> (Toegang op 7 Augustus).
- Griffiths, J. 2020. 'I love you': How a badly-coded computer virus caused billions in damage and exposed vulnerabilities which remain 20 years on. CNN Business, 4 May: <https://edition.cnn.com/2020/05/01/tech/iloveyou-virus-computer-security-intl-hnk/index.html> (Toegang op 7 Julie).
- Harvey, D. 2010. *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hawken, P. 2007. *Blessed Unrest. How the Largest Movement in the World Came into Being and Why No One Saw It Coming*. New York: Viking.
- Hayes, P. 2020. Here's how scientists know the coronavirus came from bats and wasn't made in a lab. Yahoo Science/The Conversation, 13 July: <https://uk.yahoo.com/news/m/d56ce983-6f2a-30f0-b859-ac937d258716/here-s-how-scientists-know.html> (Toegang 21 Julie).
- Heidegger, M. 1977. The Question Concerning Technology. In *The Question Concerning Technology and Other Essays*. Vert. Lovitt, W. New York: Garland, pp. 3-35.
- Houellebecq, M. 2007. *The Possibility of an Island*. Vert. Bowd, G. New York: Vintage.

- Khoele, M. 2020. The lockdown is unconstitutional. LexisNexis 26 Junie: <https://www.lexisnexis.co.za/news-and-insights/covid-19-resource-centre/practice-areas/public-law/the-lockdown-is-unconstitutional> (Toegang op 7 Augustus).
- Klein, N. 2007. *The Shock Doctrine. The Rise of Disaster Capitalism*. London: Penguin Books.
- Klein, N. 2014. *This Changes Everything – Capitalism vs the Climate*. Toronto: Alfred Knopf.
- Klein, N. 2020. Screen new deal: Under cover of mass death, Andrew Cuomo calls in the billionaires to build a high-tech dystopia. *The Intercept*, 8 May: <https://theintercept.com/2020/05/08/andrew-cuomo-eric-schmidt-coronavirus-tech-shock-doctrine/> (Toegang 19 Mei).
- Kovel, J. 2007. *The Enemy of Nature. The End of Capitalism or the End of the World?* Tweede, hersiene uitgawe. London: Zed Books.
- Leggett, T. 2020. Coronavirus: How will airlines get flying again? *BBC Business News*, 30 April: <https://www.bbc.com/news/business-52441652> (Toegang op 4 Julie).
- Lutz, E. 2020. The Trump administration is deploying “secret police” against protesters in Portland. *Vanity Fair*, 17 Julie: <https://www.vanityfair.com/news/2020/07/trump-administration-deploying-secret-police-against-protesters-in-portland> (Toegang op 8 Augustus).
- Mbembe, A. 2003. Necropolitics. *Vert. Meintjes, L. Public Culture* 15(1):11-40.
- Mercola, J. 2020. Coronavirus fraud scandal – the biggest fight has just begun. *Mercola*, 17 October: <https://articles.mercola.com/sites/articles/archive/2020/10/17/coronavirus-fraud-biggest-crime-against-humanity.aspx> (Toegang op 19 Oktober).
- Mkhize, V. 2020. Coronavirus and South Africa’s toxic relationship with alcohol. *BBC World News, Africa*, 11 August: <https://www.bbc.com/news/world-africa-53699712> (Toegang op 11 Augustus).
- News 24. 2020. The Covid-19 Chronicles, Episode 6, 14 May: <https://www.youtube.com/watch?v=qFzm67PLioo> (Toegang op 8 Augustus).
- Nietzsche, F. 1968. *The Will to Power*. *Vert. Kaufmann, W. & Hollingdale, R.J.* New York: Vintage Books.
- Nietzsche, F. 2013. *Thus Spake Zarathustra*. *Vert. Common, T.* Electronic Classics Series. Hazleton: Pennsylvania State University.
- Nuki, P. 2020. Spillover: the origins of Covid-19 and why the next pandemic may already have started. *Yahoo Health/The Telegraph*, 18 July: <https://uk.yahoo.com/news/spillover-origins-covid-19-why-095418439.html> (Toegang op 7 Augustus).
- Olivier, B. 2007. Nietzsche, immortality, singularity and eternal recurrence. *South African Journal of Philosophy*, 26(1):70-84. *Herdruk in Olivier, B. 2012. Intersecting Philosophical Planes: Philosophical Essays*. Oxford: Peter Lang, pp. 25-46.
- Olivier, B. 2014. The subject: Deleuze/Guattari or Lacan? *Phronimon, Journal of the South African Society for Greek Philosophy and the Humanities*, Vol. 15(1):46-66.
- Olivier, B. 2017. The ethical (and political) status of theorising the subject: Deleuze and Guattari. *Psychotherapy and Politics International* 15(2):1-10: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ppi.1408/full>.
- Olivier, B. 2017a. Stiegler en die Hedendaagse kultuur: Te vlak vir Woorde? *De Uil van Minerva* (Belgiese Filosofieydskrif), 30(2):111-129.
- Olivier, B. 2018. Die ekologiese krisis, kapitalistiese ekonomie en tegno-optimisme. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 58(3):464-482.
- Olivier, B. 2018a. The poverty of (critical) theory. *Acta Academica* 50(2):1-39. DOI: <http://dx.doi.org/10.18820/24150479/aa50i3.00>.
- Olivier, B. 2019. “Passiewe nihilism” in die huidige era. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe*, 59(4):471-492.
- Olivier, B. 2020. The psychopolitics of (and psychotherapy required by) neoliberalism. *Psychotherapy and Politics International* 18(1):1-19. DOI: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ppi.1519>.
- Olivier, B. 2020a. ‘A doctor who thinks holistically about Covid-19’. Posted on the Mail & Guardian’s Thought Leader site, 18 May: <https://thoughtleader.co.za/bertolivier/2020/05/18/a-doctor-who-thinks-holistically-about-covid-19/>.

- RT News. 2020. Covid-19 pandemic will 'bring socialism to US' and transform the world – Nassim Taleb to RT. RT News, 8 August: <https://www.rt.com/news/497465-nassim-taleb-pandemic-socialism/> (Toegang op 9 Augustus).
- RNA virus. Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/RNA_virus (Toegang op 7 Julie).
- Rumney, E. 2020. Court rules some South African lockdown restrictions invalid. Reuters, 2 Junie: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-safrica-court/south-african-high-court-says-some-lockdown-restrictions-invalid-government-says-idUSKBN2392BV> (Toegang op 7 Augustus).
- Stagoll, C. 2010. Arborescent schema. In: Parr, A. (ed.). *The Deleuze Dictionary* (Revised Edition). Edinburgh: Edinburgh University Press, pp. 14-15.
- Stelter, B. 2020. Journalists mourn the loss of newsrooms as publishers give up office space to save money. CNN Business, 13 August: <https://edition.cnn.com/2020/08/12/media/newsrooms-office-space-sale/index.html> (Toegang op 13 Augustus).
- Stiegler, B. 1998. *Technics and Time, Vol. 1, The Fault of Epimetheus*. Vert. Beardsworth, R. & Collins, G., Stanford: Stanford University Press.
- Stiegler, B. 2011. *For a New Critique of Political Economy*. Vert. Ross, D. Cambridge: Polity.
- Stiegler, B. 2015. *States of Shock: Stupidity and Knowledge in the 21st Century*. Vert. Ross, D. Cambridge: Polity Press (Kindle uitgawe).
- Valich, L. 2020. Covid-19: What's RNA research got to do with it? University of Rochester Newscenter (Science and Technology), 28 April: <https://www.rochester.edu/newscenter/covid-19-rna-coronavirus-research-428952/> (Toegang op 7 Julie).
- Weston, P. 2020. "We did it to ourselves": Scientist says intrusion into nature led to pandemic. *The Guardian*, 25 April: <https://uk.news.yahoo.com/did-ourselves-scientist-says-intrusion-050036773.html> (Toegang op 27 April).
- Žižek, S. 2020. Biggest threat Covid-19 epidemic poses is not our regression to survivalist violence, but BARBARISM with human face. RT News Op-ed, 19 Maart: <https://www.rt.com/op-ed/483528-coronavirus-world-capitalism-barbarism/> (Toegang op 26 Julie).
- Žižek, S. 2020a. Coronavirus is 'Kill Bill'-esque blow to capitalism and could lead to reinvention of communism. RT News Op-ed, 27 Februarie: <https://www.rt.com/op-ed/481831-coronavirus-kill-bill-capitalism-communism/> (Toegang op 26 Julie).
- Zuboff, S. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.